

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

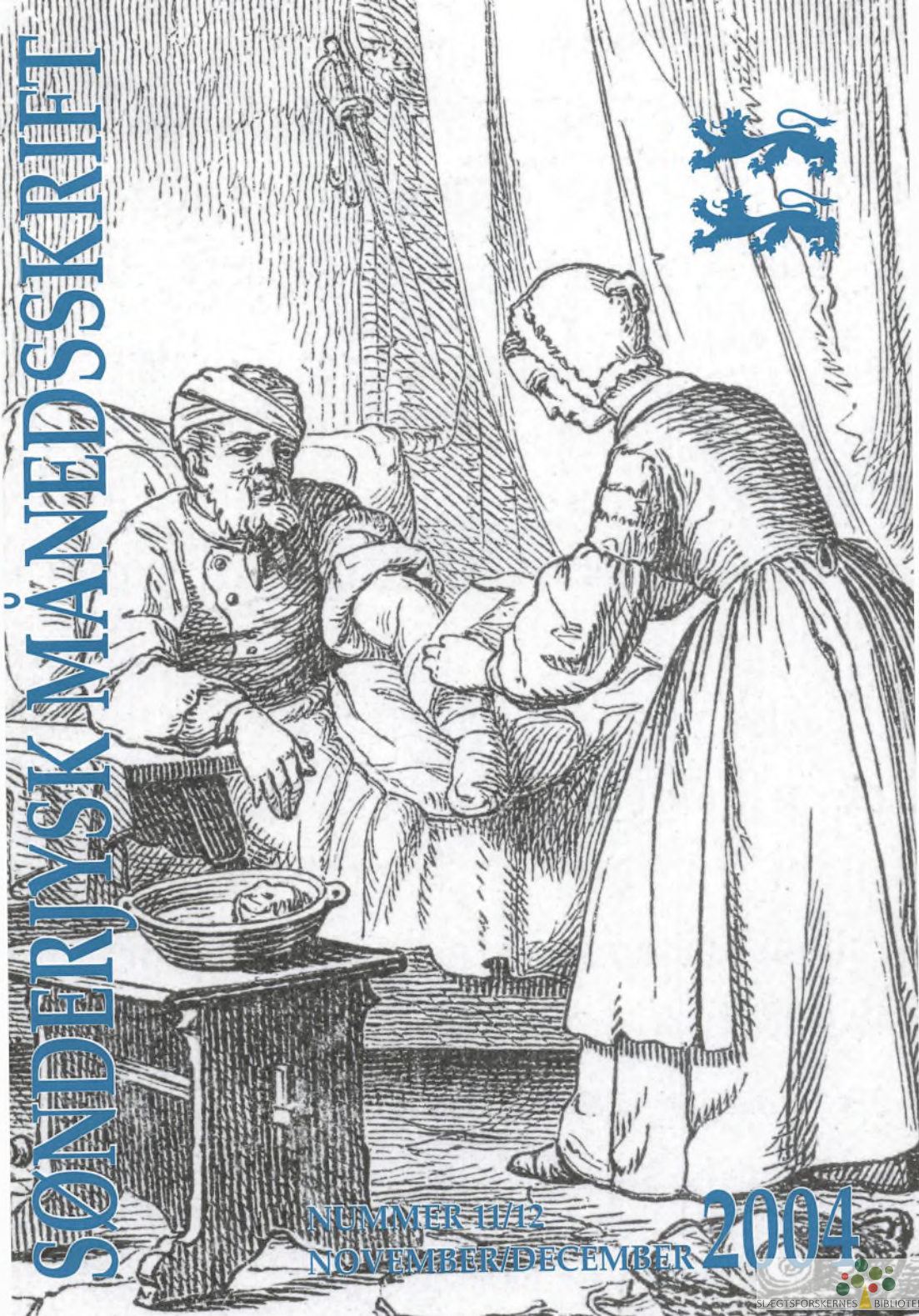
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 11/12
NOVEMBER/DECEMBER 2004

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
195 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 25 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 35 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83

E-mail:

hist.samf.sdj@netbruger.dk
www.hist-samf-sdj.dk

Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:

Kim Furdal (ansv.)

Institut for

Sønderjysk Lokalhistorie

Haderslevvej 45

6200 Aabenraa

email: kf@isl.dk

Lennart Madsen

Haderslev Museum

6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen

Rodekær 1

6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Diakonisser i lazaretpleje 1864 283

Krigen i 1864 blev første gang, hvor sygeplejen på de danske og tyske lazaretter blev udført af professionelle sygeplejersker fra henholdsvis den tyske diakonissestiftelse i Kaiserswerth og Den Danske Diakonissestiftelse på Frederiksberg. Dagmar Bork tegner her et billede af diakonissernes arbejde under krigen.

Folketællinger fra Hørup sogn 292

De »døde« tal rummer mange oplysninger om det levede liv gennem de sidste 200 år. Anna Kristine Nielsen har set nærmere på folketællingerne fra Hørup sogn, der nu er tilgængelige på Dansk Data Arkivs hjemmeside.

En sønderjysk digterskæbne 297

Da digterinden Anna f. Lautrup døde i 1884, 90 år gammel, efterlod hun ikke blot en række digte, men også en betydelig arv. Chr. Andersen tegner her et portræt af digterinden med det store hjerte.

Set og sket i grænselandet 305

Den økonomiske udvikling og beskæftigelsen i Sønderjylland er varme emner. Senest er direktør Jørgen Mads Clausen, Danfoss, kommet med et bud på nytænkning. Dette og bl.a. spøgeri på Sønderborg Slot er blandt nogle af emnerne i grænselandskronikken.

Bognyt 314

Det sker - på de sønderjyske museer 316

Bagsiden om forsiden 320

Sønderjylland er den del af landet, hvor diakonisserne har gjort sig stærkest gældende inden for sygeplejen. Dagmar Bork fortæller om diakonissebevægelsen, der startede i 1836 og fik sin første stiftelse i Danmark i 1863, umiddelbart før krigen.

Forsidebillede:

En diakonisse plejer en såret soldat på et krigslazaret.

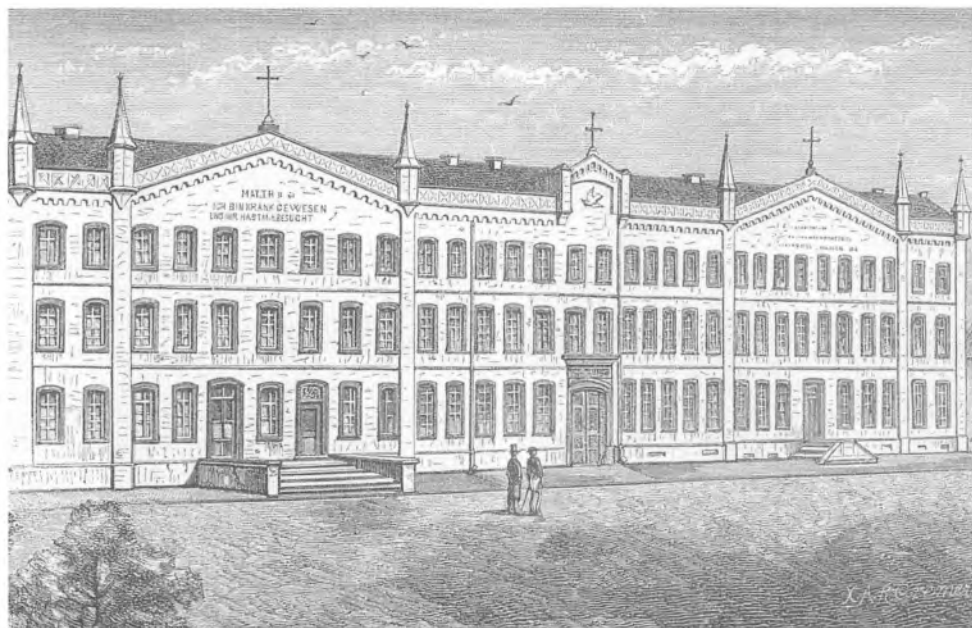
Diakonisser i lazaretpleje 1864

Af DAGMAR BORK

Sygeplejen på de danske og tyske lazaretter under krigen i 1864 blev udført af lazaretmedhjælpere, kvinder, der tilbød deres hjælp, og – for første gang – professionelle sygeplejersker: danske og tyske diakonisser. De tyske søstre kom fra diakonissestiftelsen i Kaiserswerth, en lille by ved Rhinen, der nu er indlemmet i Düsseldorf. Stiftelsen var den første af sin art, grundlagt 1836 af præsteparret Theodor og Friederike Fliedner. De danske søstre blev udsendt fra Den Danske Diakonissestiftelse på Frederiksberg, der blev oprettet 1863 af dronning Louise. Dagmar Bork tegner her et billede af diakonissernes arbejde under de meget vanskelige forhold.

Breve fra lazaretterne

Allerede under den første slesvigske krig 1849 havde pastor Fliedner tilbudt at udsende sine diakonisser til pleje af de sårede soldater. Tanken blev afvist af de militære myndigheder med begrundelsen, at »vore lazaretvogteres hænder kan behandle både soldaternes vasketøj og sår lige så forsigtigt som kvindehænder«. Holdningen ændredes under krigen i 1864, hvor diakonisser fra Kaiserswerth i midten af februar blev udsendt til tjeneste i de tyske lazaretter i Slesvig, Broager, Aabenraa, Haderslev og Sønderborg. De blev fulgt til de forskellige byer

Diakonissestiftelsen i Kaiserswerth med hospital og moderhus omkring 1870. Øverst i midten af huset ses stiftelsens symbol: Due med oliegren. Dette anvendes af alle diakonissehuse og symboliserer fred ved helligånden og – som duen, der blev udsendt fra Noas ark – tegn på nyt land og liv. Illustration: Jubilæumsskrift for Kaiserswerth-stiftelsen 1911.

Theodor Fliedner, Kaiserswerth-stiftelsens grundlægger og forstander 1836-1864. Foto: Fliedner Kulturstiftung Kaiserswerth.

af pastor Fliedners stedfortræder og svingersøn Julius Disselhoff og her overgivet til den lokale cheflæge. Julius Disselhoff og ikke mindst diakonisserne skrev flittigt hjem til moderhuset i Kaiserswerth, og gennem deres breve får man et indblik i hverdagen på lazarettet, de såredes lidelser, de lægelige muligheder, sygeplejen og søstrenes daglige bekymringer eller glæder. Det er karakteristisk, at der i brevene ikke er noget fjendebillede. Fra lazarettet på Gottorp Slot skrev søster Emilie Heuser:

»Vi ankom til Slesvig den 12. februar og fik af lazaretdirektøren grev Attems von Petzenstein overgivet det store luftige Gottorp Slot. Her løb alle broget og forvirret mellem hinanden. De høje sale gemte hen imod 500 sårede og syge, østrogere, danske og nogle preussere. De fleste lå på jorden i deres blodige klæder på stråsække kun tildækket med deres frak-

ker, helt uden den tilbørlige pleje, et syn, der skar i hjertet. Men allerede på få dage var alt bragt i orden. Hver soldat havde, hvad han behøvede. Selv om de sårede for størstedelen var katolske østrogere og steiermarkere, så tog de dog uden undtagelse gerne mod et trøstende Guds ord fra os, de evangeliske diakonisser. Fuld af fred lå ven og fjende ved siden af hinanden. Endog hjalp fire fangne danske soldater os gerne, alle muntre og flinke drenge«. Søster Johanne Hildebrand fortalte: »Her møder vi kun få preussere, det er mest danskere og østrogere, jeg har på min stue, og kun én af danskerne kan tysk, det er en lærer fra Slesvig, der er syg af tyfus. Til at begynde med var han min tolk, men nu forstår jeg allerede danskerne temmelig godt. På søster Magdalene Staiers stue ligger en østrogsk korporal meget hårdt såret på højre arm. Der er stor fare for, at han vil miste den, men han klager aldrig, skønt han har frygtelige smerter. Han bliver urolig, når søster Magdalene er borte bare et kort øjeblik, og glæder sig, når hun kommer igen«.

Husly og tjeneste i Aabenraa og Haderslev

Den gruppe søstre, der skulle gøre tjeneste på lazarettene i Aabenraa, klarede turen på egen hånd, men den forløb ikke uden strabadser. Søster Katharina Spiess skrev blandt andet:

»Herren har ført os vidunderligt, men der var bitre timer undervejs. Fra Flensborg kørte vi mod nord på en transportvogn ligesom soldaterne. Nordenvinden blæste voldsomt på os, så at vi ankom til Aabenraa halvt gennemfrosne klokken elleve om natten. Ankommet til Aabenraa bankede vi på mange døre, men ingen ville åbne sig for os, fordi alt var optaget, men efter lang tids søgen fandt vi et dejligt hotel, hvor man efter mange bønner lod os sidde i dagligstuen. Søster Emilie, Anna og Wilhelmine slog lejr på gulvet, søster Pauline i en gyngestol, Mina, So-

phie og jeg lagde os på sofaen, hvor vi sov prægtigt. Straks om morgenen opsøgte jeg overstabslæge Schilling, han var meget venlig og lovede os straks bolig og husly. Vi gik straks sammen ud for at lede. Ikke alle muligheder var egnede, men omsider fik vi plads i to huse med ordnede forhold. Lørdag den 20. februar var alle begyndt i tjenesten, søster Emilie Tigges og Anna Dannert sammen i det ene lazaret, søster Sophie Mengert og Pauline Niemeyer i det andet, hvor der kom syge hver time. Den første dag seks, men allerede den næste ankom 36 med indre sygdomme. En fra Ratlingen lå også på lazaretet, han var meget fornøjelig og fortalte, at han hjemme havde bygget med på diakonissehuset Salem, og han var meget tryk ved at blive plejet af søstre. Jeg har været hos adjudanten, han glædede sig over vores hjælp og fortalte, at kampen skal gå løs de næste dage. Han håbede, at vi ikke fik for meget at bestille, men vi søstre kommer tæt på. Vi længtes alle meget efter, at pastor Disselhoff skulle komme og hjælpe os til rette. Om søndagen var jeg meget nedtrykt og bad i min kvide til Ham, der hjælper, og da erfarede jeg, hvad vores morgenliturgi siger: 'Alt, hvad I beder om i mit navn, skal blive jer givet'. To af søstrene kom netop da styrtende og fortalte, at pastoren var kommet, og en sten faldt fra mit hjerte! Samtidig kom søster Elise Hepp med instrumenter og forbindsstof, og dermed var vi hjulpet ud af nøden på alle måder. Den kære hr. pastor talte med dr. Schilling om det arbejde, vi skal udføre, og jeg glæder mig over, at vi nu kan se frem til et ordnet liv.

Rigtig hjertelig hilset

Deres underdanigste Katharina Spiess.

De må undskylde det dårligt skrevne, det går meget mellem hinanden«.

Efter Disselhoffs besøg i Aabenraa gik hans tur videre til lazaretet i Haderslev, og med et brev skrevet den 22. februar

orienterede han pastor Flidner således: »Vi er nu ankommet til Haderslev, hvor seks søstre har fået deres arbejde i Latin-skolen med dagligt 120 til 130 soldater. Alle værelser i den statelige bygning er indtaget af de syge, hvor skulle søstrene bo og sove? Jeg har efter megen søgen opdaget naturhistorielokalet, hvor alle slags udstoppede tobenede og firebenede befinder sig tillige med i spiritus op-

Kaiserswerth-diakonisse i sin karakteristiske dragt. Den dannede mønster for alle senere søstres påklædning bortset fra kappen, hvor hver stiftelse har sin egen udgave. Dragten placerede oprindeligt diakonissen på linje med den gifte kvinde og gav dermed social status. Gennem alle årene har den kommunikeret den pågældende kvindes holdning og gerning. Illustration: Flidner Kulturstiftung Kaiserswerth.

Sårede, diakonisser, medhjælpere og soldater foran krigslazaretet i Broager. Bygningen blev opført i 1864 som skole, men nåede ikke at blive taget i brug efter sit formål. I dag er huset præstegård. Illustration: Fliedner Kulturstiftung Kaiserwerth.

hængte slanger og på væggene knogler og dyreskeletter. De seks har straks med godt humør slået deres lejr op her, alt lader sig gøre«.

Fornemt besøg

Disselhoff var naturligvis til stede i de lazaretter, der i løbet af krigen fik forment besøg, og han skrev herom fra Haderslev: »Krigere og søstre glædede sig over mange fornemme besøg, af kronprinsen, af prins Albrecht, af generalfeltmarskal von Wrangel, af krigsminister von Roon og andre. Den gamle fader Wrangel var yderst nådig; han trykkede hver søster i hånden med et: 'Gud lønne Dem, mit barn!' 'Er du tilfreds med behandlingen

her, min søn?' spurgte han en såret dansker. 'Ja, ja! Tak, tak!' var det raske glade svar. 'Så tak søstre, min søn' sagde da den gamle herre. En særlig opmuntning var det for Haderslev-søstre, at kronprinsen særlig spurgte efter, om de syge også fik den nødvendige sjælesørgerpleje. Det var også i Haderslev, at en sort tjener hos prins Adalbert, en nubier, blev plejet. Søster Sophie, som jo i længere tid har arbejdet i Alexandria, Sidon og Beirut, talte til ham på arabisk! Hvor blev sydens søn glædelig overrasket over pludselig i det kolde nord at høre søde hjemlige lyde«. I et senere brev til Fliedner anmodede Disselhoff om at få tilsendt lekture til de indlagte på lazaretterne og skrev blandt andet: »De syge og sårede klager over den kvælende kedsomhed og ønsker bøger«. En pakke med 70 bøger blev straks afsendt til videre fordeling. Dertil kom sendinger af religiøse traktater til såvel katolikker som protestanter. Søster Katharina Spiess fra lazaretet i Aabenraa skrev: »Alle vore traktater bliver grebet af de sårede, deres sjæle tørster efter trøst og Guds ord«. Bag sendingerne stod tyske kvindeforeninger og venner af diakonissesagen.

Et problem undervejs

Diakonisserne var velanskrevne, hvor de arbejdede, men helt uden nid gik det ikke. Søster Sophie Gräff bad i et brev fra 19. juni pastor Disselhoff om hjælp til at berigtige en sag, der havde forvoldt splid på lazaretet i Haderslev: »Altså hr. pastor! Jeg er så fri at meddele Dem, at de herrer læger er stærkt utilfredse med os i denne tid. Der har været en artikel i Kreuz-Zeitung, hvor det ligesom fremgik, at det var os seks søstre, der alene havde plejet 100 til 120 sårede, og med dette udsagn er de herrer ikke gode at tale med, fordi det store antal sygevogetere og lazaretmedhjælpere ikke bliver bemærket. Ak, kære hr. pastor, det ville dog være

meget bedre, hvis der slet ikke blev berettet noget udadtil. Sådanne småting kan dog til tider være generende, men hører vel sammen med de daglige plager, som vi jo aldrig kan undgå«.

Fra lazarettet i Broager

Sygeplejen blev ledet af diakonisserne, men stabslægen var chef. Fra lazarettet i Broager skrev søster Johanne Hildebrandt sidst i juni til sit moderhus, og indledningen lød som i alle breve: »Kære hr. pastor og kære moder!« - sådan var tiltaleformen hjemme i Kaiserswerth, hvor forstanderinden blev kaldt moder - »Jeg har fået Deres kære brev og glædet mig hjerteligt over igen at høre fra moderhuset. Mig går det ret godt, og jeg har daglig meget at takke for og priser Herrens godhed og hjælp. Jeg er i et mindre lazaret med syv syge, tre danskere og fire fra Preussen. De fem er sårede, og to har sindssygdom. Snart kom tre af dem til Glücksborg, og jeg havde derefter meget lidt at gøre. Da alle var borte, mente hr. stabslægen, at jeg skulle flytte til et andet mindre lazaret her i Broager, hvad jeg så gerne gjorde. Her fandt jeg fem hårdtsårede mænd, hvoriblandt en dansk løjtnant. To havde fået benet amputeret, én havde et skudsår gennem lårbenet, en dansker havde et skud gennem venstre overarm, og en westfahler havde skudsår i skinnebenet, så her er jeg beskæftiget hele dagen. De syge må udholde mange smerter, særlig kræver hr. løjtnanten megen pleje, for jeg laver også mad til ham og glæder mig, når det smager ham godt. Han kan så godt lide stegte duer, som han sædvanligvis får hver anden dag. Han er meget venlig og taknemmelig for alt, hvad man gør. Der er her i Broager så levende med soldater, og det ser så krigersk ud, at vi har opgivet vort håb om at kunne tage hjem. Det lette feltlazaret ruster sig og vil sandsynligvis rykke ud til Als i dag. Vi er Gud ske lov raske og

ved godt mod og venter på, hvad der vil komme.

Med hjertelig hilsen

Deres hengivne og lydige Johanne Hildebrandt«.

- og i Sønderborg

Der blev brug for alle tjenstgørende i lazareetterne i Sønderborg. Den 29. juni blev Als erobret, der blev tilkaldt hjælp fra Broager, og de to søstre, der ankom, fortalte, at »Sønderborg, hovedstaden på Als, fremstod som en by, halvt ødelagt, hårdt medtaget af fjenden og forladt af dens indbyggere. Gennem de øde gader kom et broget virvar af soldater, ryttere, heste, vogne og indimellem stønnen fra hårdt sårede. Disse blev bragt til fem lazaretter, i tre vindmøller og to huse i den øvre by. Lægernes arbejde var uhyrligt. I tre dage kom de ikke bort fra operationsbordene, og vi søstre stod dem bi«. Den 8. juli fik søster Wehner stunder til at rapportere til Kaiserswerth: »Kære hr. pastor og kære moder! Vore sygestuer bliver aldrig mere tomme. Det er forfærdeligt, hvor mennesker dør mellem vore hænder, desuden har vi allerede tre gange fået nye læger. De kan slet ikke forestille Dem dette virvar. Fra morgen til aften løber seks læger rundt, i de første fem dage havde vi slet ingen ordentlige sygevogtere. Nu er der kommet mange, men de bestiller ikke meget. Det store telt, hvori de syge skal bo, er færdigt, nogle er allerede båret derind. Vi søstre bor på hver af de tre møller, hvor der i bare ét rum er alskens forråd samlet, vasketøj, gammelt lærred, hverken stol eller bord. Vi sover på halmsække, der om dagen bliver stablet oven i hinanden og da tjener som siddeplads. Senge er det ikke til at få fat i, de få, vi fik, gik naturligvis til de syge. Indtil nu er alle, som er døde, kommet i jorden uden ligkiste. Det er frygteligt at se på, hvordan de døde bliver læsset på vognene tre til fire oven på hinanden og

Krigslazaretterne i Sønderborg 1864 var indrettet i huse, telte og byens tre vindmøller. Illustration: Flidner Kulturstiftung Kaiserswerth.

så - i et hul. Jeg har slået alarm hos alle de herrer læger og officerer, og nu skal der skaffes kister, fire lig venter derpå.

I hast med hjertelig hilsen også til søstrene derhjemme

Deres søster Wehner«.

Hjemlængsel og hjemkomst til Kaiserswerth

I slutningen af august håbede man på, at lazaretterne snart kunne afvikles, men søster Pauline skrev den 28. august fra Aabenraa: »Som det ser ud, vil Herren endnu ikke opfylde vort ønske om at komme hjem. Ak, hvor mit hjerte længes efter det stille Kaiserswerth og efter at komme ud af verdenstummelen og krigsuroen. Havde jeg vinger, ville jeg i denne stund være hjemme hos jer! Her synes det at blive langvarigt. Vi har igen en urolig dag. Sårede fra Haderslev er kommet hertil, men de skal allerede i morgen videre til Preussen. Forrige torsdag kom otte sårede fra Lerdrup, og i dag til mid-

dag kom der femten fra vore mindre lazaretter. Blandt dem er der en preusser, som har mistet begge ben, og en dansker der har mistet begge øjne, hvilken elendighed! Preusseren skal videre til Kiel, hvor han skal have kunstige ben. Så er der en preusser, der er temmelig forvirret efter et skud i hovedet. Til tider kan han huske noget, men ofte kan han slet ikke huske, hvad han hedder, og hvad vi søstre har sagt til ham. Vi har nu med de femten nye i alt 45 sårede og syge, følgelig er der også meget arbejde for os, men den kære Gud står os daglig bi. Vi har hørt, at vores lazaret skal ophæves, og de syge skal flyttes andre steder hen. Vi håber så at kunne rejse hjem. Jeg tror, at lægerne også rejser hjem straks, og at også de længes efter dette«.

Endnu i efteråret 1864 fulgte de tyske diakonisser deres patienter til Kolding og videre nordpå så langt som til Randers. I alt gjorde 28 Kaiserswerth-søstre tjeneste i de tyske lazaretter under krigen i 1864.

Fra midten af september begyndte de at kunne tage hjem til moderhuset. Da var den 64-årige forstander pastor Fliedner alvorligt syg. Han havde været søstrenes åndelige fader og vejleder. Da han døde en af de første dage i oktober, overskyggede sorgen i lang tid søstrenes egne oplevelser i lazaretterne i Slesvig og Jylland. Pastor Disselhoff blev Kaiserswerth-stiftelsens anden forstander, og han rundede 1864 af med følgende ord: »Først den 7. oktober, da salig Fliedners lig blev båret til graven, vendte de sidste diakonisser tilbage fra krigsskuepladsen ledsaget af tak og kærlighed fra soldaterne, lægerne og den militære øvrighed«.

Diakonisser på danske lazaretter

Den Danske Diakonissestiftelse blev som nævnt oprettet 1863. Den var endnu så ny, at man ikke kunne undvære søstre til lazarettjeneste, men samtidig var det af største betydning, at stiftelsen gjorde sig gældende netop da. Forstanderinden, Louise Conring, havde fået sin sygeplejerskeuddannelse i diakonissehuse i Tyskland, og var blevet indviet til gerningen af pastor Fliedner. Der var med tidens nationale spændinger en udbredt skepsis over for denne nye institution, fordi den var oprettet efter tysk forbillede. Under krigen 1864 fik Diakonissestiftelsen lejlighed til at markere sit danske sindelag. Man rettede nu henvendelse til den ti år ældre diakonissestiftelse Ersta i Stockholm om at få hjælp til at sende søstre til de danske lazaretter i Augustenborg og Nordborg. Anmodningen blev besvaret med største velvilje og entusiasme, og den 3. marts 1864 ankom fire svenske søstre til de to lazaretter på Als. At de arbejdede for Danmark blev understreget af, at de bar den danske diakonissedragt under arbejdet.

Breve fra Augustenborg

Også gennem de svenske søstres bre-

ve hjem til moderhusene i både København og Stockholm kommer man inden for murene i den tids lazaretter. Den 10. marts skrev søster Lovisa Carlsson fra Augustenborg Slot: »Vi blev godt modtaget og fik værelse og mad så hurtigt, som det kunne ske. Vi har mad, lys og sengeklæder så meget, som vi behøver. Vi gik til lægen og blev sat i arbejde. Vi skal gå overalt og se efter, at der er frisk luft, rent og i orden, at patienterne bliver godt passet, og vi skal hjælpe de mest syge. Jeg har fire stuer med 50 senge i hver. Hver dag kommer her sårede ind, og desforuden ligger der mange syge med gastrisk feber, hvoraf mange dør«. Den 16. marts skrev søster Lovisa: »I dag er der brændt flere gårde, og der, hvor fjenden ikke brænder, sender de granater hen, som går en hel mil. Sådan en granat slog i dag ned i et hus fuldt af danskere. Mange blev dræbt, mange såredes. Blystykker så store som små knytnæver sidder i de stakkels mennesker, når de føres her til Augustenborg«. I et brev fra slutningen af marts skrev søster Ottilia Holm: »Her er så fuldt af sårede, at vi har måttet lægge kirken fuld, to rækker i hver af kirkens gange. Sengene er halm-sække med et uldtæppe til hver person. Den 18. begyndte operationerne her på Augustenborg Slot. Arme og ben blev sat af. Det var svært at se så mange unge blive krøblinger. Dagen efter begyndte vi tidligt på samme arbejde, om aftenen blev der tændt lys, og vi fortsatte. Da alt var overstået, havde søster Lovisa og jeg stuen fuld af blodige sager, som skulle bæres ud, doktorernes instrumenter at gøre rene, og derefter skulle vi lufte ud og skure«.

- og fra Nordborg

I Nordborg var det egentlige lazaret indrettet på slottet, hvor den ene af diakonisserne varetog sygeplejen, mens den anden arbejdede i præstegården, hvor der

Den svenske diakonisse, Ottilia Holm, i dansk lazarettjeneste i 1864. Søster Ottilia bærer den danske diakonissedragt. Foto: Den Danske Diakonissestiftelses arkiv.

overvejende var tyfuspatienter. Begge søstre boede i præstegården og fortalte i breve hjem, at de mødte megen venlighed hos forskellige familier i den lille by, især lazaretforvalter Jahn var gæstfri og hjælpsom. Diakonissernes pleje rummede også tilbud om hjælp i åndelig henseende, og søster Albertina skrev herom: »Soldaterne vil gerne, at vi taler med dem om sjælens frelse, men de sysselsætter sig dog også med kortspil og romanlæsning. Til vores glæde har de dog efterhånden lagt dette til side. Soldaterne vil

gerne have Nye Testamenter, og vi har købt for fem rigsdaler, som var samlet ind af nogle børn i en af diakonissernes skoler hjemme i Sverige, og for andre 50 rigsdaler, der er sendt os fra vor Evangeliske Fosterlandsstiftelse. I Jönköping, hvor vi jo har en søster i menighedsplejen, har de ladet trykke 5000 blade med bibelsprog på dansk til uddeling blandt de sårede. Når patienterne går i parken, er der ofte lejlighed til at tale mere med den enkelte, og vi ser, at stadig flere lægger romanerne til side og kaster sig over Guds ord«.

Skån mig for damer!

Ligesom det var tilfældet på de tyske lazaretter, hvor diakonisserne ledede arbejdet, aftvang også de svenske søstre respekt i deres omgivelser. Lazaretternes sygevogtere havde til at begynde med mødt diakonisserne med den største uvilje, men gennem arbejdet og samarbejdet ændredes dette forhold. Søster Lovisa skrev herom: »Det var mig en lidelse, at de skulle se på mig med uvilje. Det var ikke så underligt, at de var forbitrede, da vi kom. Dels måtte jeg uophørligt irettesætte dem, dels mistede de noget af deres gamle frihed. Siden er de blevet interesserede og har spurgt os meget ud om diakonissesagen, som har sendt os herhen«. Også forudgående aversion fra lægernes side mod diakonisser i lazarettjenesten blev vendt til anerkendelse. Efter krigen skrev stabslæge Michael Djørup herom: »Jeg var i begyndelsen ikke uden betænkeligheder over at modtage diakonisser, da der i de katolske lande, hvor nonnerne udøver sygeplejen, ofte klages over, at de blander sig i hospitalsadministrationen og i lægernes behandling. Hos os fandtes imidlertid kun grund til den højeste tilfredshed med de tilsendte diakonisser«. Stabslægen fremhævede videre søstrenes evner til dels at udøve sygepleje, dels at ændre tonen blandt opvartningskoner

og sygevogtere til »blidhed og rolighed, hvilke egenskaber det ellers ikke er let at fremkalde hos denne klasse mennesker«. Råbet fra Djørup: »Skån mig for damer!«, der havde lydt ved henvendelsen om at tage diakonisser til lazarettjeneste, var blevet vendt til anerkendende ord, der gav genlyd langt ind i lægekredse.

Diakonissernes internationale fællesskab på prøve

Da Als blev erobret af preusserne, blev alle sårede og syge fra Nordborg, der kunne flyttes, bragt om bord i et krigsskib, der lå parat. De to diakonisser fulgte naturligvis med og fik ordre til at holde sig under dækket for ikke at blive ramt af fjendens kugler. Søstrene i Augustenborg blev på det erobrede slot i endnu otte dage. De blev behandlet venligt af tyskerne og ikke betragtet som krigsfanger. Det skyldtes uden tvivl, at diakonissesagen for længst var kendt og anerkendt i Tyskland. Diakonissernes fællesskab var i princippet uden nationale grænser. Sygeplejen og det diakonale arbejde var det fælles overordnede mål. Derfor kunne to af Kaiserswerth-søstrene hen imod krigens slutning tage imod en indbydelse fra Den danske Diakonissestiftelse. »Vi følte os«, skrev den ene, »som fredsduer, der blev sendt ud fra arken«. Diakonissernes fællesskab uden landegrænser kom imidlertid på en alvorlig prøve efter det danske nederlag og dets følger i 1864. Kaiserswerth-stiftelsen – mønsteret for alle senere diakonissehuse – afholdt hvert fjerde år en international konference, og 1864 var tiden for en sådan. På Den Danske Diakonissestiftelse førte det til mange overvejelser og diskussioner om, hvorvidt man kunne deltage. Spørgsmålet bølgede med argumenter for og imod. På den ene side lagde man harmfuldt afstand til alt tysk, på den anden var man netop kommet med i et åndeligt fællesskab, der var overordnet nationale stri-

digheder. Det blev dronning Louise, der afgjorde sagen ved at anbefale deltagelse fra dansk side. Hun skrev til forstanderinde Louise Conring blandt andet: »Når direktionen i Kaiserswerth henvender sig med en indbydelse til vort lille, ringe hus, da vil det være meget urigtigt at afslå samme. Især når man tænker på, med hvor stor kærlighed pastor Fliedner har omfattet vores lille begyndelse. Lad verden se, at i den kristne kirkes virksomhed træder ingen politisk meningsforskel forstyrrende ind«.

Lazarettjenesten afsluttes

Da Christian IX den 12. november 1864 måtte underskrive fredstraktaten fra Wien, var lazareetterne nedlagt, og diakonisserne var vendt hjem til fredeligt arbejde i deres sygehuse og menighedsplejer i Sverige, Danmark og Tyskland. I lazareetterne havde mange hænder udført sygepleje - sygevogtere, lazaretmedarbejdere, frivillige kvinder, der spontant henvendte sig og tilbød deres hjælp - og diakonisser, der var de første professionelle sygeplejersker i denne tjeneste.

Kilder

- Samlingen af breve fra Kaiserswerth-diakonisser i lazarettjeneste til moderhuset 1864. Kaiserswerth-stiftelsens arkiv.
- Julius Disselhoff: »Die Arbeit unserer Diakonissen im Krieg. Der dänische Krieg 1864«. Kaiserswerth-stiftelsens årbog 1865.
- Julius Disselhoff: »Denkschrift zur Jubelfeier der Diakonissen-Mutterhaus zu Kaiserswerth am Rhein«. Verlag der Diakonissen-Anstalt 1911.
- L. J. Koch: »Den Danske Diakonissestiftelse 1863 – 1891«. Lohses Forlag 1938.

Folketællinger fra Hørup sogn

Af ANNA KIRSTINE NIELSEN

Anna Kirstine Nielsen har set nærmere på folketællingerne fra Hørup sogn, der nu er tilgængelige på Dansk Data Arkivs hjemmeside <http://dd.sa.dk>. Artiklen er tidligere bragt i årskriftet fra Hørup sogn 2003.

På arkivet i Hørup har vi kopier af folketællingerne fra 1769, 1803, 1840, 1845 og 1855. De er selvfølgelig skrevet med gotisk skrift, og kopierne gør dem ikke mere læsevenlige. Den fra 1769 er rimeligt læselig, da skriften ikke er så gnidret, og der er god afstand mellem linierne. Desuden er den skrevet på dansk. Derimod ville jeg nok ikke have givet mig i gang med at tyde siderne fra 1803. De er skrevet på tysk og med lille skrift, men så var vi så heldige at få en afskrift af folketællingen. Det er et kolossalt arbejde, der er gjort, for vi er ikke det eneste sogn, hvor en digital udgave af folketællingen er tilgængelig for offentligheden på Dansk Data Arkiv i Odense. Alene tællingerne fra 1803 for

Hørup sogn fylder 37 tætskrevne sider. Desuden er der i »Samlede Efterretninger til en Beskrivelse af Hørup sogn« ved Chr. Knudsen, som vi også har kopi af, en del tal fra tællingerne i 1860 og 1864. Det er tællingerne fra tiden før, vi gik over til preussiske tællinger.

1769-tællingen

Jeg har arbejdet en del med tallene fra 1803, som nu er nemme at gå til. Da tællingen ikke er fuldkommen, idet jeg ikke kan finde præstegård, degnegård og Majbølgård, har jeg ikke brugt tallene fra 1769. På det tidspunkt var pastor Brolund præst, og hans navn figurerer ingen steder. Jens Pedersen, som var degn i Hørup 1735-1783, kan jeg ligeledes ikke finde. I 1742 brændte avlsbygningerne på Majbølgård, og forpagteren Boy Boysen blev arveforpagter mod til gengæld at genopføre bygningerne. Dette forhold fortsatte, selv om kongen overdrog gården til her-

Persillegade 12 i Høruphav. Den sidste ejer af huset var murer Peter Nissen, som brød det ned og byggede et nyt i 1925. Foto: Lokalhistorisk Forening for Hørup sogn.

tug Frederik Christian af Augustenborg. Boy Boysens navn er der heller ikke. Der er heller ingen gård med så mange personer, som man kunne forvente på en gård af Majbølgårds størrelse.

Det kan heller ikke passe, at befolkningstallet i de 34 år, der er mellem 1769- og 1803-tællingerne, er steget med 430 personer.

I 1769 er de fattige ikke regnet som personer, men har en kolonne for sig selv. Man har i denne tælling ikke anført alderen på hver enkelt, og man kan kun se hvor mange husstande, der har været, samt hvor mange personer, der har været i hver husstand. 1769-tællingen var den første tælling i Danmark, og den er ikke bevaret alle steder, så selv om den måske ikke er helt fuldstændig, er vi i Hørup alligevel heldige.

I 1769 står der på bundlinien, at der er 161 husstande med i alt 633 personer plus 30 fattige. Ved gennemgangen af alle tallene har jeg fundet nogle simple sammen-tællingsfejl. Derfor er der 635 personer og 31 fattige. Jeg tror, at de i første omgang har glemte dem, der boede på Øret. Det var et hus, der lå ved stranden neden for Majbølgård og hørte til denne.

Antallet af personer pr. husstand er 4,1.

På de 60 bol er der 363 personer inkl. de fattige, altså seks i gennemsnit og i de øvrige 101 huse boede så 303 personer, dvs. tre i gennemsnit. Gad vide, om man har talt børnene med. Ellers er det et meget lille tal.

1803-tællingen

1803-tællingen er man mere sikker på. Hver husstand har et nummer. I Hørup har præstens husstand nr. 1. Den består af pastor Christian Schwensen, hans kone Lucia og deres tre børn på 7, 3 og 1 år. Desuden er der i husstanden en husjomfru, tre tjenestepiger og to tjenestekarle.

Nr. 2 er kapellaniet, hvor enken Christiane Amalia Brolund, hendes datter på 21 år, en kostgænger på 18 år og en tjenestepige på 28 år boede.

Nr. 3 er degnens husstand. Der er degnen Lorenz Lassen, hans kone Lucia Hedevig, to sønner på ti og fem år, en tjenestepige, konens mor, hendes bror, som er sømand, og en søster. Alene disse tre husstande består af 23 personer.

På Majbølgård var der på selve gården 32 personer. Det er Peter Iversen, hans kone Anna Dorothea, deres to børn, en hjælper i økonomien, en husjomfru, to karle, to kostgængere, fire tærskere fra Jylland (to af dem er gift derhjemme), en

Skema 1. Folketællingen 1769

	Boel	Fyrstelige kådner	Præste indersteder	Bonde indersteder	Personer	Fattige
Hørup	10	21			130	7
Høruphav		3	35		102	9
Mintebjerg	12	11	1	3	107	2
Majbøl	12	5	1	3	89	7
Mjang	13	5			89	1
Lambjerg	7			1	50	
Lambjergskov	6	7	1	4	68	5
I alt	60	52	38	11	635	31

*Hørup Præstegård, opført engang i 1760'erne af bygmester Christian August Bohlsmann, få år inden 1769-folketællingen.
Foto: Institut for Sønderjysk Lokallhistorie.*

kvindelig mejerist og fem malkepiger. På aftægten boede en tidligere skibskaptajn Peter Laymann, hans kone, som havde været gift tre gange, hendes søn af andet ægteskab, som var styrmand, en søn fra nuværende ægteskab, en niece og en tjenestepige. I et andet hus boede en daglejer, som har været gift to gange, hans kone, hans tre sønner af første ægteskab samt en søn af nuværende ægteskab.

Hvis disse 55 personer er udeladt i 1769-tællingen, giver det et helt forkert billede af befolkningstallet.

Herefter kommer alle bolene (gårdene), dernæst kådnerstederne (husmandsstederne) og sidst inderstestederne (huse uden jord, ejet af enten hertugen, præsten eller bønder).

Altså var der 1.038 personer i landsbyerne, 23 i præstegården, degnegården og kapellaniet og 32 på Majbølgård. I alt 1.093. Gennemsnitligt bor der på gårde 8,4 personer, på kådnerstederne 5,1 og på inderstestederne 4,3 personer. Gennemsnitligt er der seks personer i hver husstand.

Erhverv

Man kan af 1803-tællingen også se, hvilket erhverv de forskellige har haft.

På alle gårdene har der selvfølgelig været bonden selv, hans familie, karle, piger og mange steder aftægtsfolk.

Foruden gårdmændene var der i Hørup syv daglejere, seks spindere, fire vævere, fire skræddere, tre styrmænd foruden to andre sømænd, to tømrere, en smed, en skomager, en kromand, en mølleforpagter, en mølledreng, to pensionister, to, som får almisse, og en åndssvag.

I Høruphav var der en færgemand, 13 søfarende, otte snedkere, seks daglejere, fire fiskere, elleve spindere, en maler, en glarmester, en skomager, en tjenestekarl, en jordemoder, otte vævere, en skrædder, en handelsmand (der står lumpenkråmer, hvilket ikke lyder alt for godt), en pensionist og ti, der fik fattighjælp.

I Mintebjerg var der fire daglejere, tre tidligere soldater, tre vævere, tre skræddere, to bødkere, en søfarende, en aftægtskone, som også var spinder, en kromand, en tømrer, en smed, og en fik fattighjælp.

I Majbøl var der tre tidligere soldater, en tømrer, en hjulmager, en smed, en kromand, en skrædder, en daglejer og tre, der fik fattighjælp.

I Mjæng var der seks daglejere, fire væ-

vere, en tidligere soldat, en smed, der samtidig var kromand, en kromand, en bødker, en tømrer, en, som var både murer og tømrer, og en, der fik fattighjælp.

I Lambjerg var der to tømrere, to mure-re, to daglejere, en tjenestekar, en kurvemager, to tidligere soldater, en hjulmager, en skrædder, to vævere, en hestehandler og to, der fik fattighjælp.

I Lambjergskov var der fire daglejere, en tjenestekar, en spinder, en smed, to skræddere, en tømrer, en drejer, en tidligere soldat, en skovfoged og en, der fik fattighjælp.

I hele sognet var der således: En fær-gemand, 19 søfarende, fire fiskere, 30 daglejere, tre tjenestekarle, otte snedke-re, otte tømrere, to murere, fem smede, tre bødkere, to hjulmagere, en drejer, en glarmester, en maler, to skomagere, 23 vævere, tolv skræddere, 19 spindere, en kurvemager, ti hjemvendte soldater, (om de har fået pension, står der ikke noget om), ti der fik fattighjælp, fem kromænd, en mølleforpagter, en mølledreng, en hestehandler, en handelsmand, en skovfoged og en åndssvag.

Man skal dog ikke tage faggrænserne alt for nøje. Vi ved heller ikke, om alle daglejerne har arbejdet ved landbruget, eller om de har hjulpet håndværkerne.

Skema 2. Folketællingen 1803

	Bønder	Kådnere	Inderster	Personer Gårde	Personer Kådner steder	Personer Inderste steder	Personer i alt
Hørup	10	8	15	83	43	62	188
Høruphav	0	4	33	0	22	130	152
Mintebjerg	12	10	3	95	49	16	160
Majbøl	12	5	5	103	26	21	150
Mjang	13	7	7	122	33	35	190
Lambjerg	7	3	3	55	16	17	88
Lambjergskov	6	5	8	51	24	35	110
I alt	60	42	74	507	217	316	1038

Alligevel får man et indtryk af, hvad de har levet af.

Alderssammensætningen

Af de 1.093 personer i 1803 var der 385 mænd, 428 kvinder og 280 børn. Man regnedes sikkert som barn, når man ikke var konfirmeret, for nogle 13-årige regnes for voksne og andre for børn. Der var 421 gifte, 332 ugifte og 60 enker eller enke-mænd. 71 levede i andet ægteskab, 11 i tredje og tre i fjerde ægteskab.

Det er et tegn på, at mange døde som ret unge, for jeg kan ikke forestille mig, at nogen er blevet skilt. Gennemsnitsalderen for hele befolkningen er 29,9 år.

Der var 131 i alderen 13-19 og 190 i alderen 20-29. I aldersgruppen 30-39 var der 143, mens der var 124 i alderen 40-49. 89 personer var i alderen 50-59, 80 i alderen 60-69 og 42 i alderen 70-79. Endelig var 11 over 80 år, mens de to ældste var 86 år.

Senere folketællinger

Som skrevet har vi også tællingerne fra 1840, 1845 og 1855, idet 1840- og 1845-tællingerne er skrevet på tysk, mens den sidste fra tiden mellem 1848 og 1864 er skrevet på dansk. Jeg har kigget lidt på dem, men har ikke undersøgt tallene.

Derimod er der i »Samlede Efterretninger til en Beskrivelse af Hørup sogn«, ved Chr. Knudsen, en tabel over folketællingerne 1803-1864.

Lambjerg og Lambjergskov er talt under et. Desuden er Majbølgård i 1840, 1845 og 1855 anført under Mintebjerg. Knudsen har talt en person galt i 1803 og to i 1855.

Der står i bogen, at der i 1845 var 47 søfolk, to bødkere, seks smede, ni træarbejdere, to murmænd, to møllere, to hjulmænd, fem skomagere, 18 skræddere, fem snedkere, en slagter, en urmager, 33 vævere, tre kromænd, en høker, 76 daglønnere og 21 fattige.

Fra 1845 kommer fødestedet med. Det er en gave for slægtsforskere, for så er det meget nemmere at finde tilbage i slægten. Der er sket en befolkningstilvækst fra 1803 til 1845, hvorimod der er en tilbagegang til 1855 og igen til 1864. Det kunne være spændende en anden gang at finde årsagen. Er der født for få, er dødeligheden for høj, eller er der rejst for mange fra sognet?

Det var en hel masse tal - måske virker det lidt kedeligt og tørt, men når man kommer til at tænke nærmere over dem, bliver det helt spændende.

Man kan tænke videre: Hvordan så Hørup ud i 1769 og i 1803, for netop 200 år siden? Der har levet mindst seks gene-

rationer siden, og alle har ændret husene og landskabet. Blev vi pludselig sat ned i det landskab, der var dengang, ville vi slet ikke kunne kende det. I 1769 var ingen af landsbyerne endnu blevet udskiftet, så de små huse lå stadig tæt sammen, og der var ingen bebyggelse mellem byerne. Til gengæld knyttede en mængde stier det hele sammen.

Da vi nu kun har tilsvarende tal for hele kommunen, har jeg efter Mostrups »Grønne Vejviser« talt op, at vi i Hørup sogn har ca. 1.227 husstande. Det er ca. 41% af kommunens husstande. Hvis jeg går ud fra, at der bor omtrent lige så mange pr. husstand her som i hele kommunen, skal 41% af indbyggerne også bo her. Der var omkring 1. november 6.496 personer i hele kommunen, så 41% svarer til ca. 2.663 personer. Indbyggertallet er således fordoblet siden 1864, og det er to til to en halv gange så stort som i 1803. Dengang var der 181 husstande. Det vil sige, at vi har 6,7 gange så mange boliger som i 1803. Det gennemsnitlige antal personer pr. husstand er i dag 2,1. Skulle vi regne med m² pr. person, blev tallet mange gange større, end det var dengang. Desuden har vi i dag langs vore kyster masser af sommerhuse. Jo, vi har et rigt samfund og en luksus, man ikke drømte om dengang.

Skema 3. Befolkningen for delt på ejerlav ifølge folketællingerne 1803-1864

	Hørup	Høruphav	Lambjerg	Mjang	Majbøl	Mintebjerg	Majbølgård	I alt
1803	211	152	198	190	150	161	32	1094
1835								1304
1840	263	249	215	254	177	206		1364
1845	286	252	212	245	168	209		1372
1855	286	242	239	212	170	199		1348
1860	279	252	261	208	152	184	33	1369
1864	273	208	245	213	163	177	33	1312

En sønderjysk digterskæbne

Digterinden Anna og hendes arv

Af CHR. ANDERSEN

Da digterinden Anna f. Lautrup døde i 1884, 90 år gammel, efterlod hun ikke blot en række digte, men også en betydelig arv. Chr. Andersen tegner her et portræt af digterinden med det store hjerte.

I Tinglev, hvor jeg var præst 1956-1968, stødte jeg i præstearkivet på en mappe med påskriften »Mad Ludvigsens Nachlass«. Det drejede sig om arven efter den

90-årige Anna Ludvigsen, f. Lautrup, også kaldet digterinden Anna, som døde 28. juli 1884 i Tinglev. Hovedkilden til hendes liv er Morten Eskesens biografi i Sønderjydske Aarbøger 1893, hvorfra jeg har flere oplysninger uden nærmere at angive kilden. Men Anna Ludvigsens rige arv er ikke omtalt i biografien. Da der netop er knyttet særlig interesse til hendes økonomi, vil især hendes sidste tid og historien om hendes arv blive ridset op i det følgende

Anna Ludvigsens barndom, ungdom og voksenaliv

Forældrene, Johan Chr. Lautrup og Anna Bonnichsen, var nabobørn fra Tinglev. Anna kom til verden i Aabenraa, men i næsten hele sin barndom levede hun i Brede, hvor hendes fader var præst i 49 år. Hun var også med i en lille skole, hvor faderen forberedte unge mænd til studentereksamen, så de kunne komme til universitetet og blive præster. Men skolekammeraterne kunne ikke klare sig for præstens kvikke Anna, der både kunne læse, skrive samt tale tysk og fransk og læse på latin.

Det var først omkring 1840, at de første af hendes digte blev trykt. Mange af dem stod i P. C. Kochs avis Dannevirke under overskriften »Hedebloomster« fra Anna. Da der engang kom en pause i digtningen, blev der i et læserbrev efterlyst flere digte. Derfor blev det aktuelt at udgive de folkekære digte. Nogle prøver havde hun tidligere sendt til Oehlenschläger, som havde lånt dem videre til P. L.

Digterinden Anna Ludvigsen (14.4 1794 – 28.6 1884), født Lautrup, sammen med moren Anna Bonnichsen Lautrup (1749-1827) og svigerfaren Lorenz Lorenzen (1735-1824).

Møller, der 1845-1847 offentliggjorde et udvalg af digte i tidsskriftet *Gæa*. Også digteren B. S. Ingemann spurgte hun til råds. Han rådede hende til en kraftig beskæring, da mange af digtene anvendte de samme stemninger og sprog billeder. Hun fulgte ikke det velmente råd, kun lidt var ændret, da »Markblomster«, trykt hos Kastrup i Flensborg, udkom 1852 i to dele, med 284 og 278 vers samlet i et bind. Indledningsdigtet hed *Farvel*, og afskeden gjaldt hendes små digte, som hun erkender ikke er store mesterværker:

Til hjertets domstol vises mine små,
for kunstens, ak, der måtte de forgå.

Det var rigtigt vurderet, og hun er også klar over, at digtning er usædvanlig for en kvinde, hvis kald blev opfattet anderledes:

Kvindens kald er flid og fred,
rokke, nål og arnested.

Denne opgave svigtede hun ikke, men der kom en tid, hvor det ikke just var fredens toner, hun prentede ned. Hendes danske sindelag glødede i hende, særlig i 1848-1850 flammede det. Det kommer stærkt frem i *Markblomster*, der i dag er en stor sjældenhed, dog har jeg set to eksemplarer. Det ene, der var stærkt invalideret, tilhørte en tysksindet familie i Tinglev. 88 sider var revet ud, hvor der havde stået meget krasse udfald mod Schleswig-Holstenerne.¹⁾ I et digt fra oprørsåret 1848 lader hun en dansk soldat nådesløst sige til sin broder, der er gået over til fjenden:

Farvel, min broder!, ja, far evig vel!
jeg iler hen for retfærds sag at stride,
o, Gud, at du er vorden skændsels træl
og ej vil kæmpe ved din broders side!
at brødre mødes må på fædrekyt
at sende kuglen mod hinandens bryst!

Hvis ej du finder æreløse død
ej mer du vende kan til dine kære
i fremmed land du søge må dit brød,
din ro er tabt, din fryd, dit håb, din ære!
Selv himlen nægter dig sin milde fred,
en landsforræder der har intet sted!

Krigsdigtene, med alt tegnet sort og hvidt, har sikkert haft stor betydning for opflamningen af den nationale glød. Det var ikke med urette, at hendes senere sognepræst, den tysksindede Peter Møller Johannsen, betegnede Anna som »exaltert dänisch.«

Anna blev gift 1819 med Simon Peter Jessen, der var præst i Dagebøl, senere i Visby og Vedsted. Vi ved herfra, at Anna var afholdt og levede med i sognets sorger og glæder, og i perioder skrev hun også kirkebøgerne. Præsteparret var store og ulykkelige modsætninger. Anna var lys af sind, mens manden havde et tungt sind, der stadig forværredes. I hidsighed kunne han glemme sig selv og blive voldelig. »Ham skildrede de som en gal mand, der gik og slæbte en spade om natten, plantede gran oppe på kirkepladsen og red om dagen rundt som en vild mand. Men han holdt alligevel nogle gode prædikener, for dem skrev madammen.«²⁾

Efter mandens død i 1842 flyttede hun hjem til faderen i Brede, hvor hun senere blev gift med avlskarlen, Lorens Ludvigsen. Skønt aldersforskellen var stor, Lorens var 28 år, hun 50, skal ægteskabet have været lykkeligt.³⁾

Annas ældre år og død

Da Lorens døde, rejste Anna til Ribe. Her møder vi de dybe modsætninger, som boede i hende. Hun, der i sine digte priser døden, forelskede sig som 68-årig i en østrigsk officer, løjtnant Peter von Bacho, som vi senere møder. Folkesnakken om Anna og løjtnanten har sikkert gået livligt i lillebyen Ribe. Måske var det årsagen

Faren, sognepræst i Brede, Johan Christian Laustrup (1763-1845). Faren var nabo og ven til kniplingskræmmer Jens Wulff. Gengivelse af maleri i Brede kirke udført af Hans Andreas Kier, Øster Løgum. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

til, at Anna rejste derfra og slog sig ned i Tinglev, hvor hun kom til at bo i farverfamilien Johannsens aftægtshus på Tinglevgård. Her fandt hun endelig den fred, hun tit havde savnet i sit omskiftelige liv. Tankerne er gået tilbage til hendes lykkelige barndom, to tidligt døde ægtefæller og bristede kærlighedsforhold, hvoraf kun et omtales her.

Hendes præst, Peter Møller Johannsen, har i sin fremragende sognekronik tegnet karakteristiske træk af hende: »I sin levemåde var hun yderst jævn; som bondekone i nogle år røgtede hun selv kalvene, sørgede for høns, kogte osv. Undertiden kunne hun på én gang lægge arbejdet til side og gribe pennen, og hurtigt og let flød stroferne ud på papiret. På sine

gamle dage beskæftigede hun sig med at spinde, hvad der var hende en kær beskæftigelse. Hun har smukt antydnet det i et lille digt »Spinderokken.«⁴⁾

Jeg træde spændt med glæde
til livets lyse brudedragt,
til mangt et dødningklæde
som længst i muld er lagt.
Snart spinder jeg det sidste,
et lagen fint og hvidt som sne,
at pryde sorten kiste,
min egen jordeble.

Men trods mange tanker om døden glemte hun ikke sin sidste alvorlige kærlighed, løjtnant baron Peter von Bacho, som hun under krigen i 1864 havde mødt i Ribe, hvor han var indkvarteret. Selv om han var østriger, boede han mest i Ungarn, dog også i Prag. Fra hans side var det uden tvivl mere Annas penge end hendes person, der fik ham til at gå med til forlovelse. Han slog utilsløret mønt på forholdet, hvad hendes veninde, Marie Johannsen i farvergården, har fortalt til et af sine børnebørn, Ingeborg Hørlyck: »Engang skrev han om penge til en pelsfrakke, da han skulle på forretningsrejse til Rusland. Bedstemoder sagde: Nu rejser jeg til Flensborg og køber en pelsfrakke, da det kun er pengene, han er interesseret i. Bedstemoder havde til opgave at ordne Annas forretninger i Flensborg, dog en dag vægrede hun sig ved at sende en større sum penge, som Peter von Bacho havde udbedt sig. Han havde fået en »æresgæld« - spillegæld, der straks måtte betales, hvis han ikke skulle opgive sin stilling. Det skete dog ikke, men nogen tid efter bad han Anna om tilladelse til at hæve forlovelsen, da han skulle giftes med en adelig dame. Anna L. gav sin tilslutning.«⁵⁾

Ingeborg Hørlyck følger til: »Fru Anna L. var fadder for Peter Bachos førstefødte. Min bedstemoder skulle i Flensborg

købe hende (Anna L.) en sølvsparekasse. En rigsbankdaler blev lagt deri. Sparebøssen blev som faddergave sendt til Ungarn. Flere gaver kom til. Der var ikke en fødselsdag eller årsfest, hvor der ikke blev sendt noget til von Bacho. Der gik dog også gaver den anden vej, bl.a. en sølvgenstand til Anna L. Bedstemoder tog den engang med i en forretning, fordi hun havde mistanke til ægtheden. Hendes kommentar bagefter var kort, men sigende: »Det var simili - ligesom manden!«

Forbindelsen mellem de to varede til Annas død, ja, faktisk længere, da han blev hendes hovedarving. Det er underligt, at hun, den højtbegavede, ikke kunne gennemskue hans griske karakter. Men hjertet kan være en upålidelig vejleder- også vedrørende penge.

Inden Anna L.'s død sendte hushjælpen, Petrea Baggesen, to breve til pastor Johannsen, der stod for økonomien.⁶⁾ Det lå hushjælperen stærkt på sinde, at den ærekære Anna L. måtte få lov til at dø i fred uden at skyldes smågæld til nogen. Det første brev er udateret, men må være skrevet kort før det sidste brev:

»Ærede herr Pastor!

Må jeg bede Dem så snart det er muligt et øjeblik at komme herover. Det synes mig, at madam Ludvigsen er dårligere, og at den time, som i længere tid er imødeset, hvor Herren i sin nåde vil hjemkalde hende, ikke er så fjern. - Jeg vil håbe, at De træffer hende i vågen tilstand, da jeg så kan opfylde, hvad hun for et par dage siden bad mig om, nemlig at huske hende på at bede Dem have den godhed at berigtige for hende, hvad hun skylder for silketøjet, hun har foræret Deres søster. Skulle hun ikke selv være i stand til at udtale det, håber jeg, at det er Dem nok, når jeg i hendes påhør, i hendes navn, beder Dem derom. Vi ved jo begge, hvor trykkende det er hende at være i gæld«.

Begge breve er pligtskyldigst underskrevet »med agtelse«, men det fremgår klart af det sidste brev, at Petrea Baggesen er vred over, at præsten, trods indtrængende anmodning, har forsømt at komme til den dødsyge patient. Da brevet er skrevet kun seks dage inden Annas død, er det usikkert, om præsten har nået at besøge hende og få ordnet pengesagerne, inden hun døde. Mærkeligt, at Pastor Johannsen, der var en dygtig præst, kunne svigte sådan. Det kunne vel ikke være det nationale spørgsmål, der var dem imellem, hun ærkedansk, han stærkt tysk?

Annas Nachlass

Anna havde altid, uden at være nærig, været meget sparsommelig. Derfor havde hun samlet en ret stor formue, bl.a. ved salg af gårde. Hun var godgørende, ingen skal forgæves være kommet til hendes dør. En fortegnelse over låntagere, udarbejdet efter hendes død, viser at næsten hele hendes formue var lånt ud.

Udestående fordringer:

Gdr. Høgh, Wollum	14.400 mark
Gdr. Peter Winther,	
Døstrup	3.600 mark
Peter Scheel, Abild	3.375 mark
Gdr. Seumel, Harris	2.025 mark
William Schacht, Hamborg	300 mark
Enkepensionskasse	
til gode, plus renter	281 mark
Anden gæld ikke betalt	3 mark
Sengetøj, smykker, møbler	619 mark

Da pastor Johannsen havde skrevet til låntagerne om tilbagebetaling var svarene gennemgående positive, undtagen i et tilfælde, den mindste låner William Schacht, som vi vil standse ved. Han blev født i Ejdersted som søn af kredslægen. Fra Tønder Seminarium dimitteredes han

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland

Redaktion:
Kim Furdal
Carsten Porskrog Rasmussen
Lennart S. Madsen

80. årgang
2004

Indhold

<i>Andersen, Chr.</i> : En sønderjysk digterskæbne	297
<i>Andersen, Nils Erik</i> : Sandbjerg og Nydam, kanal- og møllebyggeri i 1500-tallet.....	168
<i>Andersen, Nils Erik</i> : Fok, Fok, Hurrah, en måske tusindårig høstskik	204
<i>Andersen, Olaf</i> : Hjemstavnsrøgt.....	244
Ansøgninger paa Vers, ved Aage Dahl	263
<i>Bork, Dagmar</i> : Diakonisser i lazaretpleje 1864	283
<i>Christensen, Hanne</i> : Jollmands Gård i Holm på Nordals	54
<i>Dragsbo, Peter</i> : Industrimuseum Slesvig	110
E.: En ejendommelig Salmebog.....	247
E.: Gamle Lisette fortæller om Knipling i 80 Aar	251
<i>Eriksen, Helga</i> : Sønderjyske krigsfangers ophold i Aurillac i Sydfrankrig 1915-1919	8
<i>Eskildsen, Cl.</i> : H. Peter Petersen Hjeds og Lav æ rejst ind te Dragun	266
<i>Furdal, Kim</i> : Per Kresjan og andre sønderjyske folkesange.....	59
<i>Furdal, Kim</i> : Marcussen & Søn i Aabenraa 1806-2004 - orgelbyggeri gennem 200 år	87
<i>Furdal, Kim</i> : Hvor kommer flygtningene og indvandrerne i Aabenraa fra?..	180
<i>Furdal, Kim</i> : De lokalhistoriske årbøger 2003	217
<i>Kjær, Fred.</i> : H. D. Kloppenborg. En lille Oplevelse.....	254
<i>Kristensen, Tenna R.</i> : Bispens Borg Brink i Ballum	123
<i>Hansen, Lorens</i> : Frederikskogene og Margrethe-kog.....	45
<i>Hjeds, P. P.</i> : Lav æ rejst ind te dragun	269
<i>Laumark-Møller, Ragnhild</i> : Dorothea Ahlefeldt - en sønderjysk præstekone og hendes dramatiske liv	214
<i>Lauridsen, Inger</i> : Skærbæk Slagteri.....	97
<i>Lund-Jensen, N. P.</i> : Gendarmhusene ved grænsen - et genforeningsbyggeri.	163
<i>Madsen, Lennart S.</i> : Aabenraa i middelalderen	36
<i>Madsen, Lennart S.</i> : Fuglsangs bryggeri og maltfabrik	92
<i>Moos, H.</i> : Fra Krigen og Revolutionen. Hvorledes jeg kom over Grænsen ...	249
<i>Nielsen, Anna Kirstine</i> : Folketællinger fra Hørup sogn	292
<i>Nielsen, Kirsten Grau</i> : Kongevejen	130
<i>Nielsen, Leif Hansen</i> : Sønderjyllands industri	76
<i>Ohlsen, Sven</i> : Dæmningen til Kalvø.....	223
<i>Paulsen, Kim Jacobus</i> : Fabrikken på landet. Historien om Mads Clausen og Danfoss.....	105
<i>Pedersen, Karen Margrethe</i> : Gravstenen i Sønderhoe på Rømø	3

<i>Rønne, Bent Vedsted: De første fagforeninger i Haderslev</i>	134
Samleren: Begravelsesskikke fra Udbjerg Sogn	271
Samleren: Da Prinsens af Nør skulde skydes	273
Samleren: Remser	274
Selvstyrepengenes Saga, ved Peter Essom	260
<i>Th.:</i> Historien om tyske præsters brug af dansk	258
<i>Thomsen, Birger: Aabenraa Museum - Sønderjyllands Søfartsmuseum</i>	178

Faste rubrikker

Det sker - på sønderjyske museer	28, 68, 116, 156, 196, 236, 276, 316
Set og sket i grænselandet - Grænselandskronik (<i>H. E. Sørensen</i>)....	16, 144, 226, 305
Redaktionen	35, 75, 203, 243

Bagsiden om forsiden

1600-tallets Rømø-søfart (<i>Bert Kelm</i>).....	32
Oktrojerede koge (<i>cpr</i>)	72
Solofabrikken i Sønderborg (<i>Inge Adriansen</i>)	120
Fra tyske til danske fagforeninger (<i>Bent Vedsted Rønne</i>).....	160
Grænsegendarmeriet (<i>kf</i>)	200
Slægten Ahlefeldt og Sønderjylland (<i>cpr</i>).....	240
Sønderjysk Månedsskrift 80 år (<i>kf</i>)	280
Diakonissebevægelsen - en bjergtop i sygeplejen (<i>Dagmar Bork</i>).....	320

Redaktionens signaturer: *kf* = Kim Furdal, *lsm* = Lennart Secher Madsen,
cpr = Carsten Porskrog Rasmussen.

Bognyt

<i>Alnor, Peter Christian: In Schleswig zu Hause. Der rote Mantel von Bülderup (H. E. Sørensen).....</i>	158
Billedtæpperne fra Skærbæk - den glemte verdenskunst, Museet på Sønderborg Slot (kf)	195
<i>Bork, Dagmar: Frøken Mikkelsen (kf)</i>	278
<i>Brock, Carl J.: Broager og Omegns Ringriderforening gennem tiderne (kf) ...</i>	70
De slesvigske krige 1848-1850 og 1864. Tegninger og kort, ved Birgitte Herreborg Thomsen (<i>Leif Hansen Nielsen</i>)	194
<i>Dissing, Erling og Bent Ziska Jensen: Sikker Havn - Et beskæftigelsesprojekt (kf)</i>	235
Drømmepaladset - danske biografer gennem 100 år, red. Hans V. Bang efter idé af Jette Olsson CD-Rom (kf)	66
<i>Ethelberg, Per, Nis Hardt, Bjørn Poulsen og Anne Birgitte Sørensen: Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, vikingetid & middelalder (Mette Svart Kristiansen)</i>	114
Fra frimeninghed til folkekirke. Sct. Jørgens Kirke, Aabenraa, 100 år, red. Bjarne Albinus og Preben Sørensen (<i>H. E. Sørensen</i>)	238
<i>Furdal, Kim og Jørgen Toft Jessen: Stationsbygninger i Sønderjylland (Anker Thygesen).....</i>	195
<i>Gram, Aage: Vojens og omegn på kryds og tværs (lsm).....</i>	66
<i>Grodum, Tage: Registrant af almen praktiserende læger og lægepraksis i Nordslesvig (kf).....</i>	27
Grænselandshistorie gennem 40 år. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, red. Lars N. Henningsen (<i>Britta Bargfeldt</i>)	70
<i>Haberland, Irene: Brødrene Wassner/Die Brüder Wassner (H. E. Sørensen)....</i>	27
<i>Hansen, Gynther: Endnu et bette nyk. Erindringer II (H. E. Sørensen).....</i>	158
<i>Hardt, Nis, Per Ethelberg, Bjørn Poulsen og Anne Birgitte Sørensen: Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, vikingetid & middelalder (Mette Svart Kristiansen)</i>	114
<i>Hertzum, Elisabeth: Sækko 1953-2003 (kf)</i>	30
Håndværk, Handel og Industri gennem 100 år, tekst Randi Sandbeck, red. Jacob Duus og Ove Gubi (<i>Leif Hansen Nielsen</i>).....	67
Industrimuseum Slesvig/Industriemuseum Schleswig, Museet på Sønderborg Slot/Cathrinesminde Teglværksmuseum og Kulturstiftung Schleswig-Flensburg (kf)	195

<i>Jensen, Bent Ziska og Erling Dissing: Sikker Havn</i> - Et beskæftigelsesprojekt (kf)	235
<i>Jessen, Jørgen Toft og Kim Furdal: Stationsbygninger i Sønderjylland</i> (Anker Thygesen)	195
<i>Kappel, Valdemar: Oplev Slesvig - fra Kielerkanalen til Skamlingsbanken.</i> En natur- og kulturguide (Ism)	275
<i>Kelm, Bert: Rømø - et vesterhavspræget samfund. Bind III.</i> Ejendomme i Kongsmark ejerlav (Bent Vedsted Rønne)	115
<i>Koch, Bent A.: Min tid. Erindringer (Birgitte Thomsen)</i>	315
<i>Kolstrup på kryds og tværs - fra fortid til nutid, samlet og redigeret</i> af Frands Gregersen (Britta Bargfeldt)	155
<i>Kort og prospekter i Dansk Centralbibliotek, ved Birgitte Herreborg</i> Thomsen (Leif Hansen Nielsen)	194
<i>Kruså skole 40 år 1963-2003, red. Kim Hoffmann Bjerringgaard m.fl. (kf)</i>	238
<i>Lundt, Bent: Købmænd i Sønderborg 1900-2000 (kf)</i>	318
<i>Meyer, Karl Otto: Frihed, lighed og grænseland II, skrevet i samarbejde</i> med Jørgen Maagaard (H. E. Sørensen)	155
<i>Middelalderlige albertavler i Haderslev Stift, red. Sissel F. Plathe</i> og Jens Bruun (Birgitte Jenvold)	115
<i>Nannberg, Elisabeth: Et landsbysamfund 1935-40.</i> Vonsbæk Sogn set fra Bæk (kf)	318
<i>Nordborg Sangforening gennem 100 år, red. Poul Berg (kf)</i>	27
<i>Nørr, Erik: Genforeningens bedste gave. Skoleordning og</i> amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963 (Keld Grinder-Hansen)	314
<i>Personligheder på Nordals gennem 200 år, red. Henning Wriborg (kf)</i>	198
<i>Poulsen, Bjørn, Per Ethelberg, Nis Hardt og Anne Birgitte Sørensen:</i> Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, vikingetid & middelalder (Mette Svart Kristiansen)	114
<i>Rabjerg, Steen: Oplev naturen i Sønderjylland (Jørn Steenberg)</i>	198
<i>Rasmussen, Bent Klercke & Jytte Skaaning: Find din slægt - og gør</i> den levende. Håndbog i slægtshistorie (Hans H. Worsøe)	194
<i>Rasmussen, Carsten Porskrog: Rentegods og hovedgårdsdrift.</i> Godsstrukturer og godsøkonomi i hertugdømmet Slesvig 1524-1770 (Henning Mathiesen)	234
<i>Skaaning, Jytte & Bent Klercke Rasmussen: Find din slægt</i> - og gør den levende. Håndbog i slægtshistorie (Hans H. Worsøe)	194
<i>Skov, Christian: Endnu er markerne frosne (H. E. Sørensen)</i>	70
<i>Stoklund, Bjarne: Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den</i> materielle folkekultur (Hanne Christensen)	275

<i>Stolz, Gerd: Unter dem Doppeladler für Schleswig-Holstein</i> (H. E. Sørensen)	314
<i>Sørensen, Birgitte, Per Ethelberg, Nis Hardt og Bjørn Poulsen:</i> Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, vikingetid & middelalder (Mette Svart Kristiansen)	114
<i>Sørensen, H. E.: Riber Ulf (Hanne Næsborg-Andersen)</i>	154
<i>Thomsen, Birgitte Herreborg: Danske sydslesvigske soldater i</i> Danmark 1940-45 (H. E. Sørensen)	118
<i>Willumsen, Dorrit: Bruden fra Gent (Inge Adriansen)</i>	30
<i>Yndigegn, Carsten: Unge og regional identitet. Forventninger og</i> indstilling til livsbetingelser og livsmuligheder i den dansk-tyske grænseregion (Karl Erik Olesen)	154

Stedfortegnelse

- Augustenborg 289
Aurillac 8ff*
Ballum 123ff*
Barsø 206*
Bov 167*
Braine 15
Brede 297
Bredevad 226*
Broager 22*, 78, 149*,
283ff
Brunsnæs 166
Cathrinesminde 79*,
110ff*
Christiansdal 76f*, 113
Christiansfeld 81
Dagebøl 298
Dybbøl 166
Dyrhus 165f*
Egernsund 78
Flensborg 113
Foldingbro 245*
Frederikshøj 130ff*
Frederikskog 33*, 45ff*,
72, 167
Friedrichstadt 113*
Frøslev 166
Genner 223ff
Gram 76ff, 320
Gråsten 18*, 164ff, 217*,
307*
Haderslev 76ff*, 92ff*,
113, 134ff*, 260ff, 273,
283ff, 320
Holm 54ff*
Husum 113
Højer 165
Hørup 292ff*
Høruphav 166, 294*
Kalvø 80, 113, 223ff*
Kappeln 113
Kobbermølle 77, 112*
Kragelund 166
Kruså 166
Lille Jynde vad 166
Lydersholm 166
Magisterkog 16
Margrethe-kog 45ff
Møgeltønder 166
Nalmadebro 166
Nordborg 105ff*, 289f
Nustrup 214ff*
Nydam 168ff
Nørremølle (Højer) 166
Nørremølle 168ff*
Padborg 164ff*
Pluskær 166
Rinkenæs 166
Ribe 298
Rise 60*
Rudbøl 151*, 166
Rømø 3ff, 32
Rønsdam 163ff*
Rønshoved 166
Rørkær 251ff
Sandbjerg 168ff*
Skelde 166
Skodsbøl 166
Skovby 166
Skærbæk 97ff*, 111*, 113
Slesvig 283
Slivsø 152*
Sofiedal 166
Sæd 166
Søgård 78
Sønderborg 73*, 76ff*,
113, 120, 165ff, 283ff,
320
Sønderhoe 3ff
Tinglev 297ff
Tønder 76ff, 165, 320
Ubjerg 166, 271ff
Vedsted 298
Visby 298
Vojens 113, 273
Østerholm 222*
Aabenraa 17*, 24*, 35*,
36ff*, 76ff*, 87ff*, 113,
180ff, 227*, 260, 283ff,
297, 320

* = billede

Forsiden til digtsamlingen »Markblomster«, som Anna udgav i 1852, og som i dag er en antikvarisk sjældenhed.

som nr. 1521. Efter at han havde været i Amerika sammen med hustruen, friherreinde Constance Sophie von Eggers, blev han i sin omskiftelige tilværelse lærer ved en tysk privatskole i Tinglev 1876-1878. Han var også den første organist ved Tinglev kirke.⁷⁾

Selv om lærerparret var af anset familie, døjede familien med dårlig økonomi. Anna L. havde derfor, inden deres afrejse fra Tinglev, lånt dem 300 mark rentefrit. Men tilbagebetalingen efter hendes død stødte på store vanskeligheder. Schacht flyttede flere gange, gik også konkurs med et sæbesyderi i Husum, hvorefter han flyttede til Hamborg. Modgangen standsede ikke, et kaffefirma, han blev

ansat i, gik fallit. Sønnen Hjalmar, der senere blev et stort navn i Tyskland, skriver: »Igen kom en svær tid, måneder igennem løb min fader forgæves fra firma til firma efter en passende stilling. Han fandt her og der lidt lejlighedsarbejde. Men det var, når det blev gjort op, dog kun småpenge, man tjente ved dette, og pengene strakte ikke til. Det var hårde måneder.«⁸⁾

Netop i denne tid skulle gælden til Annas dødsbo betales. Pastor Johannsen sender med stigende utålmodighed flere breve til advokat F. Franzen, Hamborg, der havde fået overdraget opkrævningen af Schachts gæld. Men kun mindre beløb blev betalt gennem årene. Den 5. december 1890 skrev pastor Johannsen til advokaten: »Derfor beder jeg Dem gøre Deres indflydelse gældende for at skaffe sagen endelig ud af verden.«

Men nu blev gælden omgående betalt. Det fremgår af et postkort, som Johannsen modtog fra Schacht. Indholdet er kort og knapt. Da han vel har følt trang til lidt oprejsning efter mange års ydmygelser, ønskede han omgående en kvittering: »Efter at jeg allerede den 6. ds på opfordring af Deres advokat har sendt Dem det forlangte restbeløb på afdøde Mad. Ludvigsens gældsbevis, mangler jeg endnu i dag bekræftelse og kvitteret gældsbevis. Jeg beder Dem endnu engang høfligst omgående at ville sende mig samme. Med agtelse,« signeret William Schacht.⁹⁾

Den hårdtprøvede skyldners økonomiske trængsler var forbi. I 1892 blev han generalsekretær for et forsikringselskab i Berlin. Få år senere begyndte sønnen Hjalmar karrieren, der førte ham til tops inden for tysk økonomi og politik. Livet har snurrige luner. Pengene, der i mange år var faderens svage punkt, blev sønnens stærkeste. Som rigsbankdirektør og rigsminister jonglerede han sådan med Tysklands økonomi, at det gjorde det muligt for Hitler at begynde oprustningen.

Schacht hjalp Hitler i sadlen, er det blevet sagt. Han havde regnet med selv at ride med, men blev kastet af. Han knurrede over de stærkt stigende rustningsudgifter - men det er en anden historie.

Annas originale testamente findes ikke, men indholdet er kendt. Hovedarvingen var Peter von Bacho med 9.000 mark og Petrea Baggesen med 8.100. Efter Anna L.s død sendte pastor Johannsen brev til arvingerne angående deres arv. Bacho svarer allerede den 13. august, i det første af 12 breve, at han »i dag har modtaget meddelelsen om min tro værende venindes død.«¹⁰ Han bad præsten om at lade testamentet afskrive på hans bekostning. I det næste brev den 9. september har den ungarske arving fingrene læn- gere fremme:

»Deres højærværdighed

For 4 uger siden var jeg så dristig at sende et brev til Dem, hvor jeg forlangte op-

lysning om testamentet efter min afdøde veninde - indtil nu har jeg intet svar fået. Nu er jeg så dristig at besvære Dem med at bede om - hvis det er muligt - at lade mig vide angående mine arvede 9000 mk, om jeg selv behøver at komme dertil, og om jeg derfor ikke behøver at henvende mig til en advokat. Hos hvem er penge- ne deponeret? Med et ord beder jeg om at blive underrettet om det hele forløb. Jeg vil med tak belønne Deres højærværdighed for besværet. I forventning om, at Deres højærværdighed snart vil give mig den nødvendige oplysning, forbliver jeg med højagtelse hengiven tjener osv. Peter Bacho.«

I det tredje brev fra 9. oktober er begæret endnu tydeligere. Præstens brev fra 22. september har dog beroliget ham. Han bevilliger at afsætte 100 mark til et monument over »min uforglemmelige veninde.« Han undskylder at måtte besvære med en bøn, da han er familiefader

Tinglev Hovedgade nr. 48, hvor lærer Willian Schacht boede i tiden 1876-1878. Foto: privateje.

Digterinden Anna på sit dødsleje. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

med 3 børn, hvad der er dyrt, og det er vinter. Han vil derfor gerne låne 300-400 mark, indtil han fik sin arvedel. I forventning om hurtigt svar osv. I det fjerde brev 27. oktober har Bacho fået berigtiget, at han 6. november vil få udbetalt halvdelen af arven. I det næste brev 1. november skriver Bacho, at pengene ikke er kommet. »Telegrafer, når jeg kan få dem?«. I det syvende brev tilbyder han at sende et fad god ungarsk vin til højærværdigheden. Men i det niende brev tager han tilbudet tilbage, da han ikke har fået at vide, hvordan fadet kan sendes. I det tiende brev 29. juli 1885 er han så dristig at søge at få den kommende rest sendt bestemt til 5. august. Ellers ville der blive store ubehageligheder, da han havde købt hus, hvor betalingen skulle falde 5. august - ellers ville kontrakten miste sin gyldighed, hvad der vil være ufordelagtigt for ham, da det er et meget godt køb. I det tolvte og sidste brev fra 12. august 1885 sender Bacho kvittering for de sid-

ste 6000 mark - og den inderligste tak for det viste venskab.

Fromt skriver han: »Skulle den Almægtige beskytte mig mod alt ondt, vil jeg tillade mig at foretage rejsen.« Men intet tyder på, at han nogensinde rejste til Sønderjylland. Han havde jo fået pengene. Det betalte sig at trænge på. Bacho fik 9.000 mark, inden der var gået et år, mens en tålmodig Bine Berdsen, Fanø, der også var arving, måtte vente 6½ år på 477 mark. Hun fik først pengene, da William Schacht havde betalt sin gæld.

Pastor Carsten Petersen havde af postmester Heil, Tønder, fået overdraget nogle ting, han havde samlet vedrørende Anna Ludvigsen.¹¹⁾ Her var også et lille dannebrogflag, som hun selv havde fliet sammen af stift papir, og som smykkede hendes stuevæg indtil det sidste. Særligt lægger vi mærke til en blyantstegning, som viser os digterinden på dødssengen. »Har vi det omtalte billede af hende i minde, kender vi hende ikke

igen. Halvfemsindstve år sætter spor i et menneskes ansigt. Det lange liv har sine omskiftelser, det var ikke alt sammen digt og gik ikke altid efter spindehjulsmelodier. Så blev det glade runde ansigt med de kække øjne fra ungdomsårene til alderens kraftige træk med den krogede næse og til sidst i døden de tungt lukkede øjne. « Tegningen er lavet af billedhugger Jeremias Christensen, der var smedesøn fra Tinglev. Da en arm og et ben var forkrøblet, kunne han ikke efterfølge faderen. Anna havde hørt om nogle dygtige snitarbejder, han lavede i ensomhed som hyrdedreng, og sørgede for, at han kom på Kunstakademiet i København, hvor han tog den lille guldmedalje. Til Tinglev kirke skænkede han et stort relief, som står i nordre side af kirken. Det viser Josef, der tyder mundskænkens og bagerens drømme. Også Jeremias Christensen blev med 2.250 mark en af sin velynders arvinger.

Går oplysninger, som her er givet, for tæt på et menneske? Jeg har overvejet det. Når jeg alligevel har vovet at give dette portræt af hende, håber jeg, at det er givet med en kærlig hånd. Så kærligt, at der gennem portrættet træder et menneske frem med en godhed så grænseløs, at den blev misbrugt. Jorden ville have været fattigere uden Digterinden Anna.

Hendes »Markblomster«, som hun ødselt strøede ud til glæde for mange, er vel næsten alle falmende. Men enkelte som »Den gamle graver«, hvorfra vi henter et par vers, taler lige så stærkt som for over 150 år siden.

Hver morgen, træet af livets larm
Og jordens sorg og kummer,
Indlulles her i søvnens arm
Til sød og evig slummer.
Den usle glemmer al sin trang,
Og de, som fjendtlig stride
Skal alle bo i fred engang
Her, ved hinandens side.

Her hånes aldrig fattigmand
Og følelseløse rige,
Her bejles ej til rang og stand,
Hver er sin nabos lige!
For stammetavlens, ordners glans
Tør ingen her sig neje,
Et rustent søm, én visnet krans
Er gravens hele eje!

Nordøst for Tinglev kirke kom Anna Ludvigsens støv til at hvile. Årene mildner ofte gamle modsætninger. Hun, Schleswig-Holstenernes bitre fjende, kom i farverfamilien Johannsens familiegrav til at hvile blandt lutter tyske. Nået så langt var der noget andet, der betød mere for hende.

På en gravsten, formet som en træstub, står under hendes navn, fødsels- og dødsdato: »Phil. (Filipperbrevet) 1,23. Jeg haver lyst at vandre herfra.«

Noter

1. Skoleinspektør L. Kristiansen, Tinglev, har oplyst det i et brev 17. oktober 1974.
2. Gdr. Anders Enemark, Høgslund. Oplysningen givet til Morten Eskesen: »På Rejse«.
3. Fhv. rektor Ludolf Petersen: »Ein Bewegtes Frauenleben« i: Deutscher Volkskalender Nordschleswig 1958, s. 27-35.
4. Sognekronikken er på LA, Aabenraa, men ligger også maskinskrevet i Præstegårdens arkiv.
5. Ingeborg Hørlyck, Tinglev (1922-1971) har fortalt og nedskrevet det til mig.
6. De to breve findes i Nachlass ligesom meget andet om arven.
7. Dagbladet Vestkysten 9. maj 1969. Chr. Andersen: »Tinglev Kirkeorgel og dets første organister«.
8. Hjalmar Schacht: »76 Jahre meines Lebens.«
9. Will. Schachts brev er i Nachlass.
10. De 12 breve, skrevet på tysk, er oversat af Ludolf Petersen, tysk rektor, men af farverslægten.
11. Carsten Petersen: »Anna Ludvigsen f. Lauterup« i: Sønderjydsk Maanedsskrift 1940, s. 141.

Set og sket i grænselandet

Grænselandskronik

Af H. E. SØRENSEN

Hvorledes fremmer man en økonomisk udvikling i Sønderjylland? Direktør Jørgen Mads Clausen, Danfoss, kom med et bud på nytænkning. Dette og spøgeri på Sønderborg slot er blandt nogle af emmerne i grænselandskronikken.

Samarbejde over grænsen

Sidst i august blev der holdt et møde på Danfoss, hvor lederen af den amerikanske »Monitor Group«s tyske afdeling, Steffen Gackstatter fra Stuttgart, holdt et oplæg om regionens fremtidige muligheder, set ud fra et erhvervsmæssigt standpunkt. Han tænkte ikke kun på den kommende syddanske region, men medregnede også den tyske delstat Slesvig-Holsten.

Han mente, at der ville være gode fremtidsudsigter for området som helhed, hvis man udbyggede samarbejdet hen over grænsen, da man netop her havde et betydeligt potentiale inden for flere erhvervsgræne. Han pegede på turismen og hotelsektoren, næringsmiddelindustrien (mælke- og kødprodukter) samt den mekaniske og elektroniske industri med Danfoss som »flagskib«. Endelig pegede han på forsknings- og uddannelsesområdet som en oplagt mulighed. Et sådant samarbejde kunne på langt sigt skaffe mindst 30.000 nye arbejdspladser, spæde han.

Han blev bakket op af Danfoss-chefen Jørgen Mads Clausen - ikke alene på mødet, men også i interview i forskellige blade. Han mente, at det skorter på sammenholdet i landsdelen, og henviste

til Nordjylland, hvor »institutioner, kommuner og erhvervsfolk har arbejdet tæt sammen for at skabe den udvikling, vi ser i dag. Vi skal bare gøre det samme,« sagde Clausen. Samtidig nævnte han de pessimistiske prognoser, der forudsiger, at befolkningen i Sønderjylland i løbet af de næste femten år vil falde med 4,5 pct., hvilket vil betyde et fald i landsdelens bruttonationalprodukt på 7,5 pct. Af bruttonationalproduktet i Sønderjylland skabes 40 pct. i Sønderborgområdet, hvor som bekendt ikke mindst hans egen virksomhed gør sig gældende (No.).

Han tilføjede: »Når folk fra andre dele af landet viser interesse for et job hos os, er det ikke nok med det job, vi kan tilbyde. Det kræver faktisk to jobs. De fleste, som flytter til regionen, har en ægtefælle med, og derfor er det vigtigt, at der er jobmuligheder for begge parter.« (Fl.A.). Det gælder ikke specielt Sønderjylland. Men derfor kan det være rigtigt nok.

I bladet »Grænsen« nævnte Jørgen Clausen, at det kunne få alvorlige konsekvenser for Sønderjylland, hvis der ikke sker en udvikling syd for grænsen, hvor der er ret høj arbejdsløshed. »Det vil være til stor skade for os selv, hvis Sydslesvig synker ned og bliver en ørken.« Han pegede på, at der ud over landegrænsen også er en retslig, en sproglig, en kulturel og en informationsmæssig grænse, som man måtte søge at nedbryde for at fremme det grænseoverskridende samarbejde inden for erhvervslivet. For at bryde sprogbarrieren burde man betjene sig af engelsk, som han anser for at være frem-

tidens sprog. »For os betyder det i samarbejdet med vore tyske partnere, at vi begge er på udebane, og ingen føler sig underlegen.«

Han betegnede endvidere den nuværende udvikling som »en ond cirkel, som bedst kan sammenlignes med landsbyen, hvor butikkerne lukker en efter en, og kunderne til sidst bliver væk. Vi skal have vendt spiralen. Mere erhvervsliv er svaret.« Og han sluttede med denne fremtidsvision: »Hvorfor ikke give Dybbøl et nyt image og stille nogle højteknologiske vindmøller op på banken. Det ville vise, at vi tør kigge fremad!«

Det var dog nok mest tænkt som en provokation for at få folk op af stolene,

så de også læste, hvad han ellers havde at sige.

Kommunekabalen

Kabalen om de fremtidige sønderjyske kommuner synes nu at være gået op med fire store kommuner om hver sin købstad. Der er indgået aftale om en vesteregnskommune bestående af Tønder, Højer, Bredebro, Skærbæk, Løgumkloster og Nørre Rangstrup kommuner, mens kommunerne omkring Allsund (Sønderborg, Sundeved, Broager, Nordborg, Augustenborg og Sydals) går sammen. De fire landkommuner Bov, Tinglev, Lundtoft og Rødekro slutter sig til Aabenraa, mens Gram og Vojens går i fusion med Hader-

Billedet af de fremtidige kommunegrænser i det nuværende Sønderjyllands amt begynder at tegne sig. På nuværende tidspunkt hersker der kun usikkerhed vedrørende Gråsten kommunes fremtid. Byrådet ønsker, at kommunen forbliver en selvstændig enhed, men forhandlingerne kan betyde, at kommunen må gå sammen med enten Sønderborg eller Aabenraa kommune. Illustration: Marc Janku. Der Nord-schleswiger.

Den 25. juli afslørede Dronning Margrethe en mindesten over Dronning Ingrid i mindeanlægget på Slotsbakken i Gråsten. Foto: Karin Riggelsen. Der Nordschleswiger.

slev. Gråsten kæmper fortsat for sin eksistens som en selvstændig miniputkommune, mens Rødding går mod nord til Vejen, og Christiansfeld bliver en del af den kommende Kolding kommune. Her er der dog intern uenighed, idet i hvert fald en del af beboerne i Fjelstrup hellere vil til Haderslev. Men det kræver en deling af kommunen, og på det punkt synes indenrigsministeren ikke at ville give køb, selv om det flertal i kommunalbestyrelsen, der ønsker samarbejde med Kolding, er så spinkelt som vel muligt.

Mindretallet i regionen

Selv om kommunestrukturen synes afklaret, er der endnu ikke fundet nogen løsning på det tyske mindretals stilling i den kommende storregion. Formanden for Bund Deutscher Nordschleswiger, Hans Heinrich Hansen, skrev til indenrigsminister Lars Løkke Rasmussen

for at få ham til at forhindre, at der blev dannet en vestkystkommune fra Ribe til grænsen, da det ville udelukke mindretallet fra repræsentation i kommunalbestyrelsen. Det fik borgmesteren i Ribe, folketingsmedlem Preben Rudiengaard, der gik stærkt ind for netop denne konstruktion, til at opfordre mindretallet til at standse sin »jamren«. I stedet for at kræve særbehandling skulle mindretallet søge at skabe sig alliancer og på den måde få indflydelse, sagde han. Han fik støtte af borgmesteren i Løgumkloster, Kaj Armann, der kaldte Hansens henvendelse for utidig indblanding i forhandlingerne. »Jeg har den største respekt for det tyske mindretal, men i denne sag skal det ikke have særbehandling og må i stedet benytte sig af de almindelige demokratiske spilleregler for at få indflydelse i stedet for at bede ministeren gribe ind for at klare paragrafferne for sig.«

Problemet er dog reelt nok. Som Karl Otto Meyer bemærker i »Flensborg Avis«, skal det kommende regionsråd have over hundrede medlemmer, hvis det tyske mindretal skal opnå repræsentation ved almindeligt valg, »og det bliver næppe tilfældet.« Der må derfor findes en anden løsning. Meyer pegede på, at en sammenlægning af kommuner (og evt. delstater) i Tyskland også vil kunne få konsekvenser for det danske mindretal. »Lad os dog gå i gang med at finde frem til en positiv særbehandling i spørgsmålet om mindretallets politiske repræsentation på begge sider af grænsen. ... Man skal f.eks. være forberedt på stormvejr. Det er for sent at begynde at overveje, når stormvejret er over os.«

Overtro

For at forlyste turisterne har Museet på Sønderborg Slot i løbet af sommeren afholdt nogle såkaldte »spøgelsesture« om aftenen, hvor folk angiveligt har fået lov til at møde både den »hvide dame« og andre af slottets celebre beboere.

Det fik Jydske Vestkysten til at konsultere en række »eksperter«, psykologer, religionsforskere og spåkoner, som mener, at »folkekirken har mistet sit greb, og der er opstået et spirituelt supermarked, som folk uforpligtende shopper i.« - Der er derfor et »større marked for andre strømninger,« udtaler en psykolog, der underviser i »det uforklarlige« (hvordan så det kan lade sig gøre?). Bemærk sprogbrugen! Det drejer sig åbenbart om udbud og efterspørgsel. Samtidig gør han sig skyldig i en forveksling mellem religion og overtro.

En »forsker« siger, at vi har »behov for magien«, og oplyser, at »den åndelige søgen også har fundet vej til erhvervs livet,« som arrangerer »selvudviklingskurser, hvor det handler om at finde de indre, spirituelle kompetencer.« Som om det skulle gøre det bedre.

Man må vist konkludere, at her er tale om den klassiske kendsgerning, at hvor troen går ud, trænger overtroen ind.

En spåkone havde dog så megen realitetssans, at hun godt kunne se, at slottets spøgelsesvandring er en underholdning. De er blevet en succes, »fordi vi godt kan lide gys,« sagde hun og tilføjede: »Helt platfodet handler det blandt andet om, at vi bliver tiltrukket af ting, der er spændende. Og vi ved, at det ender godt - turene er jo guidede.«

Dagbog

Rettelse.

1. april: Oplysningen om, at Heinrich Jürgensen (Slesvigsk Parti) forlader amtsrådet for at blive økologisk rådgiver i Kiel, var »Der Nordschleswiger«s aprilsnar, som dementeredes i avisen dagen efter, hvilket jeg desværre havde overset.

3. juli: Lundtofts borgmester 1970-78 Svend Lauesgaard dør, 91 år (JV).

4. juli: Sandskulpturfestival på Lakolk på Rømø åbner (JV).

7. juli: Noldemuseet i Seebüll skal udvides for 5 mio. euro (Fl.A.)

Haderslevborgeren Esgandar Bandehkhoda (opr. fra Iran) ønsker at leje byens gamle ridehus og indrette det til en »østerlandsk basar« med 16 småbutikker, kaffehus m.v. Planen vækker skarp modstand hos Dansk Folkeparti i byen (No.).

13. juli: Sønderborg afholder Nord-europas største ringridning med 1.012 ryttere. 1.353 deltager i ringriderfrokosten, hvor fhv. statsminister Poul Schlüter (født i Tønder) holder festtalen (No, JV).

Garder Bjarne Tykgaard Mortensen fra Aabenraa modtager Dronningens ur af dronning Margrethe ved en parade på Rosenborg Eksercerplads (JV).

14. juli: Danmarks Statistik oplyser, at Skærbæk er den kommune i Sønderjylland, der har flest overnattende turister.

I Haderslev Domkirke opførte Teatret Møllen i slutningen af august reformationsspillet »Himlen over Haderslev« af Steen Kaalø, som henter flotte anmeldelser og få dage efter også en politianmeldelse for blasfemi. Det sidste afvises dog af politiet.

Det skyldes i altovervejende grad Rømø (JV).

Lektor Klaus Eggers Hansen, Bæk, dør, 73 år (JV).

17. juli: Amanuensis Peter Buhrmann fra Københavns Universitet bliver ny forstander på Højskolen Østersøen (JV).

18. juli: Fhv. stiftamtmand Ole Perch Nielsen, Aabenraa, dør, 73 år (JV).

23. juli: Der opsættes et skilt ved hovedvejen, som viser til Emil Noldes fødested i Nolde, hvor der dog ikke er noget at se (No, JV).

Byrådsmedlem Ejler Schütt foreslår Aabenraa som hovedby i den kommende sydjyske region. Ministeriets valg falder dog kort efter på Vejle (JV).

DSB ønsker at rive den tidligere jernbanestation i Kliplev ned. Der er tale om

et karakteristisk byggeri fra de preussiske baners tid (JV).

24. juli: Dronning Margrethe afslører en mindesten for sin mor, dronning Ingrid, ved Gråsten Slot (JV, Fl.A., No.).

25. juli: Slaget ved Isted 25. juli 1850 mindes ved en fælles dansk-tysk højtidelighed på slagmarken og med kranse nedlægning på krigergravene i Flensborg (Fl.A.).

Det danske Spejderkorps' landslejr Blå Sommer afholdes ved Kliplev (JV).

27. juli: Fhv. amtsdirektør Finn Hansen, Aabenraa, modtager det tyske Bundesverdienstkreuz for sit grænseoverskridende arbejde (No.).

28. juli: Dronning Margrethe og prins Henrik besøger Slesvig i anledning af byens 1200-års jubilæum (alle medier).

30. juli: Prins Joachim siger i et interview i LandbrugsAvisen, at økonomien er dårlig i dansk landbrug, og at han har svært ved at se, at det kan gå fremad under de nuværende betingelser. De politiske udtalelser vækker nogen opsigt (Fl. A., JV, JP).

Under kronprinseparrets besøg i Sønderborg afslører kronprinsen forfatteren og billedkunstneren Günter Grass' skulptur »Rødspætte i hånden« på havnefronten. Günter Grass er selv til stede (No., JV, Fl.A.).

3. august: Ved en regeringsrokade flytter Hans Chr. Schmidt, Vojens, fra miljøministeriet til fødevarerministeriet, Bertel Haarder (fra Rønshoved) får sit ministerium udvidet til også at omfatte udviklingsbistand, og Eva Kjær Hansen, Løjt, bliver socialminister (alle medier).

4. august: Folketingets formand, Chr. Mejdahl, besøger Sydslesvig efter indbydelse af landdagspræsident Heinz-Werner Arens (Fl.A.).

Miljøministeriet meddeler, at man er interesseret i at købe Kollund Skov, der ejes af Flensborg Kommune (Fl.A.).

7. august: Grænselandsudstillingen åbner i Sønderjyllandshallen i Aabenraa (JV).

10. august: 540 elever begynder i 1. klasse i de danske skoler i Sydslesvig. Det er en pæn fremgang i forhold til de foregående år. Alene i Flensborg er stigningen 20 pct. Det skyldes dog også et stigende børnetal, idet der i byens tyske skoler er 10 pct. flere nybegyndere (Fl.A.).

11. august: Dronning Margrethe siger under sin ferie i Frankrig, at kronprinseparret skal overtage Gråsten Slot (alle medier).

13. august: Haderslev Museum udgraver en gravhøj fra Yngre Stenalder ved Lunding (No.).

Det Europæiske Bureau for Mindretalsprog (EBLUL) er i økonomisk krise og må indskrænke sin virksomhed (No.).

16. august: De tyske myndigheder meddeler, at kontrolbygningerne på den tyske side af grænsen skal rives ned. Få dage senere beslutter Rigspolitiet, at også de danske grænsebygninger skal fjernes (JV, Fl.A.).

Den Kgl. Operas gæsteoptræden på Skamlingsbanken overværes af 20.000 tilskuere (JV).

Cykelløbet Sønderjylland Rundt afvikles med 1100 deltagere (Fl.A.).

17. august: Teaterforeningen Stjernen i Skærbæk opfører Holbergs »Jeppe på Bjerget« som friluftsforestilling (Skærbæk Avis).

Bestanden af oddere i Sønderjylland er stærkt stigende (JV).

19. august: DSB placerer en stor ordre hos virksomheden RP Sicherheitssysteme i Flensborg, der fremstiller sikkerhedsudstyr til jernbaner (Fl.A.).

20. august: Seminarielæktor Jørn Buch, Haderslev, rejser til Ungarn og Kroatien for at undervise i de dansk-tyske erfaringer i mindretalsspørgsmål (JV).

Et projekt for genskabelse af Mjels Sø på Nordals vedtages (JV).

Der er uenighed om, hvem der skal betale for vedligeholdelsen af Genforeningsalléen, der blev plantet nord for Christiansfeld som en »bryllupsgave« til kronprinseparret (JV).

21. august: I Haderslev Domkirke opfører Teatret Møllen reformationsspillet »Himlen over Haderslev«, skrevet af Steen Kaalø, Bovlund (JV, Fl.A., No.). Få dage senere bliver Møllen meldt til politiet for blasfemi, fordi der i stykket forekommer en voldtægtscene. Politiet afviser sagen, da biskoppen har godkendt opførelsen (JV).

Antallet af havørne i Danmark er stærkt stigende. De to par, der har hjemme i Sønderjylland, har i år fået fire flyvefærdige unger (No.).

At Eva Kjær Hansen sender sine børn i tysk skole får Ekstra Bladet til at skrive,

Den 22. september overrakte Haderslev skyttelav en forsinket bryllupsgave til kronpris Frederik og kronprinsesse Mary i form af en model af Gråsten Slot. Foto: Karin Riggelsen. Der Nordschleswiger.

at »ministeren vælger tysk.« En af Venstres ministre siger hertil: »Det interesserer os ikke, for i Venstre er vi tolerante« (No.).

Det danske mindretalsparti Sydslesvigsk Vælgerforening foreslår, at Dannevirke optages på UNESCOs liste over verdenskulturarv. Det var også på tide. Forslaget støttes af bl.a. CDU i landdagen i Kiel (Fl.A., No.).

23. august: Aabenraa havn afspærres for offentligheden på grund af terrorfare. Foreløbig er det dog kun ved skiltning. »Men det er en pris, vi bliver nødt til at betale. En lille pris,« skriver lokalredaktør Gwyn Nissen (JV).

24. august: Kunstneren Günter Demnig nedlægger 19 såkaldte »snublesten« i Flensborgs gader til minde om ofre for nazisternes jødeforfølgelser (Fl.A.).

Der arbejdes på en restaurering af

Kruså Vandmølle. Bov kommune er meget positiv over for projektet, bare det ikke kommer til at koste kommunen penge (JV).

Nationalmuseet har fået foræret et sæt øresmykker, som er lavet af guld fra guldhornene fra Gallehus, der i 1802 blev stjålet og omsmeltet af guldsmeden Niels Heydenreich (JP).

25. august: Grænsen mellem Danmark og Tyskland besigtiges. Det sker hvert tiende år. »Grænsen ligger fast, men nogle grænsesten var væltet.«, skriver »Der Nordschleswiger« (No., JV).

28. august: Den nytiltrådte miljøminister Connie Hedegaard vil fremtidssikre landet mod virkningerne af den angivelige klimaforandring. På vesteregnen tager man det dog roligt. Det kan godt ske, at ulven kommer, men vi vil se den først, lyder meldingen (JV).

31. august: Pensioneret lektor i historie på Duborgskolen, Knud A. Rasmussen, Kobbermølle, dør 27/8, 76 år.

1. september: Henning Clement, der har udgivet Bov-Bladet i godt 40 år, sælger det til Berlingske Lokalviser (No.).

2. september: På Nordfriesisches Museum i Husum vises en udstilling med den lokale portrætmaler Hans Nicolai Sunde (1823-64) (Fl.A.).

3. september: Kolstrup Kirke får klokketårn, der indvies den 19. september (JV).

4. september: EU stiller forslag om et stort internationalt fuglebeskyttelsesområde i havet vest for Rømø, Manø og Fanø. Formanden for udvalget for teknik og miljø i Sønderjyllands Amt, Jens Andresen, ønsker flere informationer, før han tager stilling. »Det er spørgsmålet, om oprettelse af en sådan beskyttelseszone kan forhindre olieforurening i havet,« siger han (No.).

5. september: Forenede Danske Eksportvognmænds nye hovedsæde ved rundkørslen nord for Padborg indvies (JV).

6. september: I Jarlund syd for grænsen indvies Christian Lassens Mindemuseum i en gammel slægtsgård, som den sidste ejer testamenterede til Den Sydslesvigske Fælleslandboforening (Fl.A.).

Digteren Jens Rosendal, Ballum, modtager Tønderhusprisen (JV).

7. september: Oluf Stenrøjl Kristensen, Rømø, bliver formand for amtets udvalg for teknik og miljø i stedet for Jens Andresen, der i stedet afløser Helge M. Lauritzen på posten som sundhedsudvalgsformand (JV).

SSW - det danske parti i Sydslesvig - har nu 4.019 medlemmer. Det er en nedgang på ca. 20 pct. over de sidste ti år (Fl.A.).

9. september: Den firdobbelte olympiske guldvinder og grundlægger af virksomheden Elvstrøm Sobstad i Aabenraa,

Poul Elvstrøm, får en vej opkaldt efter sig i byens industrikvarter (JV, No.).

16. september: Fundet af en vikingetidslandsby på et udstykningsområde på Løjtland forsinker opførelsen af parcelhuse på arealet (JV).

Folketingsmedlem Kim Andersen (Venstre) bliver ny formand for Femmandsudvalget (vedrørende danske kulturelle anliggender i Sydslesvig) i stedet for socialminister Eva Kjer Hansen (Fl.A.).

På BaneGården i Aabenraa vises hidtil ukendte værker af Franciska Clausen (JV).

17. september: Prins Joachim og prinsesse Alexandra meddeler, at de er blevet separeret med henblik på skilsmisse (alle medier).

22. september: Ved den tidligere Cafe Waldheim i Harreslev afsløres en mindestavle for ægteparret Lützen, der i 1930'erne deltog i antinazistisk modstandsarbejde (Fl.A.).

Formanden for ÆSynnejsk Forening, Erik Haase, flytter fra Tønder til København for at blive sekretær i Folketinget (JV).

Prins Joachim og amtsborgmesteren indvier et naturprojekt ved Arnå nær Solvig (JV).

Tidligere forstander ved Luthersk Missionsforenings Efterskole i Løgumkloster gennem 33 år (1963-96) Hans Peter Mogensén, Arrild, dør 68 år.

23. september: Jack Holdt, Haderslev, har udført en model af Gråsten Slot, som skal foræres kronprinseparret (JV, No., Fl.A.).

25. september: Ved regeringens fordeling af statsinstitutioner får Tønder og Haderslev hver et skattecenter, mens et skatteankenævn placeres i Toftlund, og et miljøcenter lægges i Gram. Aabenraa bliver hovedsæde for storregionens statsamt, men mister både skatteforvaltningen og amtsgården, mens Sønderborg

Den sidste bus forlod Aabenraa Karosserifabrik den 30. september. Produktionen flytter til Polen, og tilbage bliver kun en mindre serviceafdeling med ni ansatte. Inden lukningen har Cathrinesminde Teglværksmuseum og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie foretaget en større dokumentation af virksomhedens historie og arbejdet på fabrikken. Foto: Karin Riggelsen. Der Nordschleswiger.

mister Told og Skat. Glæden er stor i Tønder, hvor man håber, skattecentret kan rykke ind i den tomme kaserne, mens skuffelsen er udtalt i Sønderborg. »Der er lidt bytte købmand over det, men kabalens er gået op,« siger amtsborgmester Carl Holst (JV).

26. september: Formanden for Dansk Jernbaneforbund, Ulrik Salomonsen, er meget utilfreds med, at lokomotivføreruddannelsen lægges i Tønder. Det er alt for langt for folk på Sjælland, siger han. Man skulle da ellers tro, at netop lokomotivførere var vant til at komme rundt i landet (JV).

27. september: På plejehjemmet Dalsmark i Gråsten indrettes en erindringsstue med effekter fra 1940'erne (JV).

På desydslesvigiske vadehavsvær afholdes en storstilet redegørelse (No.).

Hertug Hans Hospitals Kirke i Haderslev, der benyttes af byens tyske menighed, genindvies efter restaurering (No.).

29. september: Nobelpristageren Günter Grass åbner en udstilling med sine grafiske værker og læser op i Vesterland på Sild. Arrangementet, som bl.a. byens danske menighed står for, samler fulde huse (Fl.A.).

30. september: Sidste bil forlader samlebåndet på Aabenraa Karosserifabrik. Tilbage bliver kun en mindre serviceafdeling med ni ansatte (No., JV).

Forkortelser

Fl.A. Flensborg Avis
JP Jyllands-Posten
JV Jydske Vestkysten
No. Der Nordschleswiger

Krigen 1864 set med østrigske øjne

Gerd Stolz: »Unter dem Doppeladler für Schleswig-Holstein«. Verlagsgruppe Husum 2004. 144 sider, rigt ill. Pris 9,95 Euro - ca. 75 kr.

Den ægyptiske nobelprismodtager Naguib Mahfouz lader i romanen »Pension Miramara« fire personer fortælle om den samme begivenhed. Det er et genialt fortællertrick, der tvinger læseren til selv at danne sig et billede af, hvad der egentlig skete. Man har lidt af den samme fornemmelse, når man læser denne bog om kendte begivenheder i Danmarkshistorien set fra »den anden side« - her krigen 1864 opfattet med »fjendens« øjne. Selv om bogen er holdt i en yderst saglig tone og er totalt fri for hoveren eller nedladende holdning over for modstanderen (snarere tværtimod), er det en egenartet, men lærerig oplevelse.

De fleste har vist opfattelsen af, at krigen udkæmpedes mellem danske og »tyske«, dvs. preussiske tropper, men det er et meget forenklet billede. Efter at den danske rigsdag havde vedtaget Novemberforfatningen i 1863, der også omfattede Slesvig, men ikke Holsten og Lauenburg, indgik »verdenssamfundet«, i betydningen de tyske stater, en koalition for at straffe det formastelige land, der havde sat sig uden for det gode selskab ved at bryde »de internationale love«, i denne forbindelse Londonoverenskomsten efter Treårskrigen, der udtrykkeligt påbød, at Danmark ikke måtte slutte Slesvig tættere til kongeriget end de to andre hertugdømmer. Koalitionen bestod af stormagterne Preussen og Østrig-Ungarn, suppleret med småstaterne Hannover og Sachsen, der tilsammen sendte 85.362 mand og 22.633 heste - ca. dobbelt så meget som den danske hærs samlede styrke. De blev bemærkelsesværdigt hurtigt flyttet fra fjerne garnisonsbyer til konfliktområdet. Det tog således kun tre dage at overføre 27.000 mand fra Østrig til Hamburg.

Bogen, der er udgivet i anledning af 140-årsjubilæet for krigen, skildrer i detaljer de østrigske enheders bevægelser og de kampe, de var involveret i, først og fremmest ved Kongshøj, Jagel og Øvre Selk den 3. februar og Sankelmark (Oversø) tre dage senere. Det blev derefter østri-

genes opgave at besætte Nordjylland, mens de øvrige allierede tog sig af Dybbøl og Als. Begivenhederne her spiller derfor ikke nogen større rolle i bogen, men man får et levende indtryk af rivaliseringen mellem de to største koalitions partnere, idet østrigerne i stigende grad får fornemmelsen af at være sat ud på et sidespor og samtidig blive misbrugt af preusserne, som, de mener, spiller deres eget spil under dække af koalitionen.

Bogen er rigt illustreret med bl.a. (for mig) ukendte billeder af østrigsk oprindelse, herunder en række slagmaterier og reportagetegninger, og indeholder desuden en nyttigt fortegnelse over monumenter for den østrigske deltagelse i krigen og for de mindetraditioner, der stadig holdes i hævd, både i Østrig og Sydslesvig, bl.a. Oversømarchen fra Flensborg til slagmarken ved Sankelmark hvert år den 6. februar.

H. E. Sørensen

Genforeningens bedste gave

Erik Nørr: »Genforeningens bedste gave«. Skoleordning og amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 90. Aabenraa 2003. 543 sider, ill. Pris 168 kr. for medlemmer, bogladepri 228 kr.

»Genforeningens bedste gave« udgør andet bind i serien Sønderjylland som administrativ forsøgsmark efter Genforeningen 1920. Seriens første bind »Harmonisering eller særordning«, der blev udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland i 2002, indeholdt en undersøgelse af den administrative side af Sønderjyllands genforening med Danmark. Skolevæsenet blev ikke omhandlet her, men er blevet tildelt sit helt eget bind, som arkivar Erik Nørr for Landsarkivet for Sjælland, der selv er sønderjyde, har udarbejdet. Med denne bog har Erik Nørr givet et vægtigt bidrag til den sønderjyske skolehistorie i den vanskelige periode efter Genforeningen, hvor skolen overgik fra preussisk til dansk kontrol. Indførelsen af den danske folkeskole i 1920 blev af de dansksindede sønderjyder ofte kaldt »Genforeningens bedste gave«, da det nu atter blev muligt at give børnene undervisning på

dansk og lære dem om sprog, historie og kultur. Bogen skildrer processen, hvorunder den danske folkeskole kom til Sønderjylland efter 1920. Her fik den sin særlige udformning med dansk- og tysksprogede kommuneskoler, hvor det tyske mindretal sikredes ret til at få deres børn undervist på tysk, og som generelt stillede det tyske mindretal lige med det danske flertal inden for det kommunale skolevæsen. Samtidig indførte den sønderjyske skoleordning folkevalgte skolekommissioner og amts-skolekonsulenter, som fik stor betydning ikke blot i Sønderjylland, men kom til at tjene som forbillede for skolestyrelsesreformer i det øvrige Danmark nord for Kongeåen og satte sig direkte spor i skoletilsynslovene af 1933 og 1949. I den sønderjyske skoleordning brød man først med princippet med en gejstlig ledelse af skolekommissionerne. Flertallet af skoler fik sin egen skolekommission (skolebestyrelse), et princip der senere bredte sig til hele landet, og efter Erik Nørres mening kan der trækkes en lige linie i forældreindflydelsen i den danske skole fra de små sønderjyske skolekommissioner over skolenævnene, som ved skoletilsynsloven af 9. februar 1970 blev gjort obligatoriske, til de i 1989 indførte skolebestyrelser, hvor en stor del af det lokale tilsyn blev lagt ud til forældrerepræsentanter på den enkelte skole. Amtskolekonsulentembedet var en anden sønderjysk opfindelse, hvor skoletilsynet blev verdsliggjort, og særlige embedsmænd blev ansat til erstatning af provsterne. Efter at der var høstet positive erfaringer med denne ordning i Sønderjylland, indførtes amtskolekonsulentembedet i det øvrige Danmark ved tilsynsloven i 1933.

Erik Nørr giver en meget detaljeret skildring af amtsskolekonsulenternes virksomhed i Sønderjylland and redegør med stor grundighed for de forskellige aspekter af deres tilsynsaktiviteter. Særligt interessant ud fra en national skolehistorisk vinkel er Nørres gennemgang af den sønderjyske skoleordnings rolle i den danske skoledebat i 1920'erne og 1930'erne frem til tilsynsreformen i 1933 og den endelige harmonisering af tilsynet nord og syd for Kongeåen i perioden efter Anden Verdenskrig.

Der er således tale om en banebrydende bog med mange nye resultater, bygget på et imponerende omfattende kildemateriale og stor grundighed i behandlingen af emnet. Samtidig er det også en velskrevet bog, som med en lang række velvalgte eksempler karakteriserer hverdagsli-

vets skoleforhold i Sønderjylland og ikke mindst de uudgæelige sammenstød mellem dansk og tysk kultur i lokalsamfundene og mellem danske og tyske lærere og skolekommissionsmedlemmer.

Bogen er smukt tilrettelagt, og teksten er suppleret med et varieret og interessant billedmateriale, som det givet har været en tidskrævende proces for forfatteren at få fremskaffet.

Keld Grønder-Hansen

Min tid

Bent A. Koch: »Min tid. Erindringer«. Syddansk Universitetsforlag, 2003. 242 sider, ill. Pris: 248 kr.

Erindringer fra Bent A. Koch, politisk engageret chefredaktør gennem 34 år på Kristeligt Dagblad, Ritzaus Bureau og Fyens Stiftstidende, må nødvendigvis byde på mange forskellige emner. I det mindste alle med interesse for pressehistorie vil finde Bent A. Kochs erindringer spændende som et vidnesbyrd fra en personlighed, der har sat sine fingeraftryk på mange hjørner i den danske presseverden.

Bent A. Koch skildrer først fundamentet: Barndomshjemmet og opvæksten i et middelklassehjem på Amager og i Jægersborg. Født i 1928 var Bent A. Koch meget ung under besættelsen, men at være ung var for ham ikke at være holdningsløs. Han beskriver sin vej ind i Dansk Samling og i øvrigt også sine aktiviteter i modstandsgruppen Holger Danske. Sin holdning til stikkerlikvideringer og modstandsbevægelsens veteraner, myten og modmyten om besættelsestiden og samarbejdspolitikken gør han særdeles klar - set både fra den, der var personligt involveret, og den, der lever længe nok til at vide, hvordan det gik, og hvordan tiden efter 1945 så på besættelsen. Som læser af hans erindringer forstår man Bent A. Kochs rødde i besættelsestiden og den tids politiske begivenheder som afsættet for hans politiske vækkelse.

Bent A. Koch fortæller om sin vej ind i journalistik, som ifølge ham selv var mere held end forstand, især på grund af hans unge alder ved ild-dåben. Han blev nemlig udnævnt til chefredaktør på Kristeligt Dagblad som 30-årig, og i det virke ses hans kirkelige forankring og tilknytning til kristendommen. Senere blev han leder af Ritzaus Bureau, havde sæde i Pressenævnet og i Publicistklubben, og endnu senere sluttede

Fortsat s. 318 ▶

Det sker – på sønderjyske museer

Frøslevlejrens Museum

I Frøslevlejrens Museum vises en særudstilling med kz-tegninger, udført af førstelærer P. E. Mahler (1906-1982), Nørre Søby på Fyn. Mahler var med til at organisere modstandsbevægelsen i Nørre Søby og omegn, og han deltog i våbenmodtagelser og andet illegalt arbejde.

Den 11. januar 1945 blev Mahler arresteret af Gestapo og ført til Husmandsskolen ved Odense, Gestapos fynske hovedkvarter. Efter flere forhør blev han en uge senere overført til Frøslevlejren, hvorfra han den 16. februar sammen med 250 andre fanger blev deporteret til kz-lejren Dachau i Sydtykland. Transporten, der foregik i gamle gods- og kreaturvogne, varede seks døgn. I Dachau arbejdede Mahler en tid lang som sygehjælper under primitive forhold.

Sidst i marts blev de danske Dachaufanger med svenske Røde Kors-busser flyttet til kz-lejren Neuengamme ved Hamborg, og den 20. april 1945 kom Mahler med de hvide busser tilbage til Danmark, først til Møgelkærlejren ved Horsens, derefter nogle få dage i Frøslevlejren. Herefter gik turen mod Sverige. I København fik Mahler lejlighed til at forlade transporten, og her oplevede han som en fri mand befrielsesdagen, den 5. maj 1945.

P. E. Mahler var en dygtig tegner, og under hele fangenskabets fastholdt han sine oplevelser i tegninger og skitser, som han udførte på tilfældige materialer som indpakningspapir, karton fra emballage og gamle blanketter. Efter hjemkomsten fra Tyskland, mens de barske indtryk fra

fangetilværelsen endnu var friske, brugte Mahler dem som forlæg til mere gennemarbejdede tegninger, hvoraf et fyldigt udvalg vises i særudstillingen sammen med hans madskål, hans hundetegn (identitetsskilt) og andre personlige genstande fra kz-tiden. Udstillingen giver et stærkt og levende indtryk af en dansk modstandsmands oplevelser i Hitlers uhyggelige kz-lejre. Flere af tegningerne blev brugt som illustrationer i Mahlers erindringsbog »Tysk fange i Frøslev, Dachau, Neuengamme og Møgelkær«, som udkom i 1945.

Jørgen Mågård

- Haderslev Museum**
27. nov. - 6. mar.: Bamser - Teddyer - Plysbjørne.
Udstilling af især børnenes bedste venner.
Arrangeret i samarbejde med Reichsteins Bamsesamling i Slesvig.
- Aabenraa Museum**
28. nov. - 31. dec.: Oldemors juletræ.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
12. nov. - Medio jan.: Udstilling med Maria Lüders Hansen.
- Museet på Sønderborg Slot**
5. nov.: Ny permanent udstilling åbnet. Et Kristeligt, Kongeligt, Fyrsteligt Fangenskab om Kong Christian 2.'s liv og betydning og om kongens internering på Sønderborg Slot 1532-1549. Udstillingen er illustreret gennem ny viden fra de samtidige amtsregnskaber fra Sønderborg Slot og fortæller om myten om »Det Runde Bord«.
- Tønder Museum**
4. dec. - 24. apr.: Folkekunst i Vestslesvig.
- Drøhøse Hus**
1. apr. - 31. dec.: Kniplingsudstillinger/tekstiludstillinger.
Danske båndkniplinger fra sønderjyske museer.
Kniplinger fra det finske kniplingscentrum omkring Rauma.
Udstilling med Tønderkniplinger udført af Astrid E. Hansen, Køge.
Kniplede marsklandskeer udført af Inge Husum.
Tønder Museums samling af jernovne.
Sadelmagerhåndværk.
- Museet Holmen, Løgumkloster**
4. dec. - 5. dec.: Kunst og kunsthåndværker jul. Kl. 10.00 til 17.00.

► han karrieren med posten som chefredaktør på Fyens Stiftstidende. Mangfoldigheden i engagementer og aktiviteter er imponerende. For eksempel i sagen om tilbageleveringen af de islandske håndskrifter - beretningen om Bent A. Kochs involvering i den sag er særligt fængslenende.

Interessant er også Bent A. Kochs fortælling om hans forhold til Sydslesvig. Hans engagement i Grænsforeningen strakte til et medlemskab af hovedstyrelsen i 36 år, hvor han også fungerede som redaktør af Grænsen. Han var formand for Grænsforeningen i seks år, men i erindringerne fylder den periode ikke meget. Den læser, der er interesseret i sønderjyske forhold, undrer sig over, at begivenhederne i Bent A. Kochs formandsperiode ikke er levnet plads i erindringerne - også set i forhold til, at Bent A. Koch har vægtet det højere at fortælle mere løst end fast om de journalist- og redaktørkolleger, han har mødt i sit journalistiske virke, og hvoraf mange fremstår uforløst og uden konturer.

Bent A. Kochs erindringsbog skal vel betragtes som et testamente over hans faglige, politiske og journalistiske virke. Erindringerne efterlader ikke noget indtryk af privatmennesket Bent A. Koch - ikke at det savnes, men med et engagement og et aktivitetsniveau som Bent A. Kochs var der vist heller ikke meget plads i tilværelsen til at være privat. Erindringerne fremstår som et monument over et langt livs virke - og helhedsindtrykket er en tone af tilbageskuende og let forskønnende og forsonende lys, der lægges på perioder og funktioner, som de ikke findes længere.

Birgitte Thomsen

Købmænd i Sønderborg

Bent Lundt: »Købmænd i Sønderborg 1900-2000« Sønderborg 2004. 168 s., ill. Udsolgt.

I takt med først supermarkeders og nu megamarkeders fremmarch i Danmark har den lille købmand fået stigende opmærksomhed i lokalhistorien. Hvem over de 40 år nikker ikke genkendende til købmandsdissen med de mange sirligt opsatte varer på hylder bag disken og tønden med saltede sild ved indgangen. Udviklingen, som her er afvikling, har gennem de sidste 50 år gennemgribende ændret hele detailhandlen. Ikke desto mindre har vi knap nok et overblik over de mange små og mellemstore forretninger. Nu har Bent Lundt

skabt et overblik over de mange små købmænd i Sønderborg fra 1900 til 2000.

Resultatet er blevet en registrering af købmænd i Sønderborg kommune inkl. Dybbøl og Ulkebøl sogne. Hele bogen er illustreret med en overflod af velvalgte billeder. Det havde dog været en fordel med færre illustrationer, så der var større fokus på de enkelte billeder.

Bogen har medtaget alle købmænd, som har handlet med kolonial til den daglige husholdning, men også supermarkeder, brugsforeninger, discountbutikker, specialforretninger og servicestationer er medtaget i bogen. Købmændene er angivet systematisk efter gader og veje. Bogen vil uden tvivl blive brugt flittigt i Sønderborg af alle, der interesserer sig for detailhandlens historie. Derfor er det ærgerligt, at man ikke har forsynet opslagsværket med et stift bind, ligesom brugerne havde været tjent med et navneregister.

kf

Vonsbæk set fra Bæk

Elisabeth Nannberg: »Et landsbysamfund 1935-40. Vonsbæk Sogn set fra Bæk«. Haderslev 2004. 34 sider, ill. Pris: 60 kr.

Elisabeth Nannberg har sat sig for at skildre Vonsbæk sogn set fra Bæk i perioden 1935 til 1940. Hvorfor får man først at vide på side 11, hvor man bliver klar over, at hendes forældre den 1. april 1934 overtog et lille husmandsbrug ved fjorden. Fokus for heftet er derfor hendes første barndomsår i Bæk. Det er der kommet et lille hefte ud af, hvor man bl.a. kan læse om »Arbejdsgiver/arbejdstager«, »Årets gang i arbejde og fritid«, »Landsbyskole 1935-40«, »Fællesskabet i Kirke og Forsamlingshus«. Elisabeth Nannberg kommer vidt omkring, og man skal ikke tage overskrifterne alt for bogstaveligt. Under afsnittet om »Arbejdsgiver/arbejdstager« kan man blandt meget andet således læse om maden på gårdene, karlekamerværelsens indretning samt et større afsnit om sognets håndværkere, handlende og andre selverhvervende som kogekonen og sygigen. Med de mange fine detaljer af små og store situationer, personer og træk fra dagliglivet tegner Elisabeth Nannberg et portræt af det lille landsbosamfund i 1930'erne, før krigen brød med den gamle orden.

kf

GRÆNSEFORENINGEN

For 100 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke Årbog. Ring eller skriv efter Grænseforenin-

gens brochure: Postboks 9074, Grænseforeningen, Peder Skrams Gade 5, 1022 Kbh. K. Telefon: 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte din lokale formand:

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

Diakonissebevægelsen – en bjergtop i sygeplejen

Diakonissebevægelsen blev påbegyndt 1836 i Tyskland, hvor præsteparret Theodor og Friederike Fliedner oprettede den første diakonissestiftelse med kirke, moderhus og hospital. Den evangelisk-lutherske kirke var grundlaget for arbejdet, moderhuset var hjemmet for de kvinder, der blev optaget som søstre og uddannet som sygeplejersker. Behovet for sygehuse og for sygeplejersker var stort, og nye stiftelser bredte sig med stor hast i Tyskland og de omliggende lande i tiårene før og efter 1900-tallet. I Danmark oprettedes Den Danske Diakonissestiftelse og Sankt Lukas Stiftelsen i 1863 og 1900. Søstre blev udsendt til tjeneste inden for sygeplejen landet over, men Sønderjylland er den landsdel, hvor diakonisserne har gjort sig stærkest gældende i både tysk og dansk tid. Søstre fra nordtyske diakonissestiftelser og fra begge de danske har varetaget lazarettjeneste, grundlagt og udviklet sygeplejen på alle de sønderjyske sygehuse og været ansat i menighedsplejer over hele landsdelen i mere end hundrede år.

Ved Genforeningen måtte søstrene i Sønderjylland vælge, om de fortsat ville være tilknyttet moderhuset i Flensborg eller foretrak én af de danske stiftelser. For de fleste var valget let, idet en stor del af Flensborg-søstrene var danske. De fortsatte i deres hidtidige stillinger, mens de tysksindede søstre fik anden tjeneste syd for den nye grænse. Med Genforeningen kom også ansættelse af danske overlæger ved de sønderjyske sygehuse, og ikke alle var interesseret i at samarbejde med diakonisser. Søstrene forlod sygehuse i Sønderborg og Aabenraa få år efter 1920, men deres arbejde fortsatte på de to sygehuse i Haderslev, i Gram og i Tønder. Svigtende tilgang til diakonissebevægelsen betød, at søstre efterhånden måtte slutte deres tjeneste. Haderslev Amts Sygehus var det sidste sted, hvor plejen blev ledet af diakonisser. Her fortsattes arbejdet indtil 1972. Længst blev søstrene i menighedplejerne, hvor slutningen af 1980'erne blev årene, hvor en markant epoke i sygeplejen i Sønderjylland ophørte.

Dagmar Bork